

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет економічних наук

Кафедра фінансів

Магістерська робота

ОСВІТНІЙ СТУПІНЬ - МАГІСТР

на тему: **«БІДНІСТЬ В УКРАЇНІ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ ТА
ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ»**

виконала: студентка 2-го року навчання,
спеціальності 072 «Фінанси, банківська
справа та страхування»

Шеховцова Аліна Юріївна

Керівник: Зварич О.В.,
кандидат економічних наук, доцент

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Магістерська робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____
«_____» _____ 2020 р.

Київ 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ БІДНОСТІ ЯК ОДНІЄЇ З НАЙГОЛОВНІШИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ.....	6
1.1. Сутність, характеристика та причини виникнення бідності.....	6
1.2. Комплекс показників для вимірювання бідності.....	15
1.3. Масштабність бідності та рівень життя населення України.....	20
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ТА ОЦІНКА ПРОБЛЕМИ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ.....	27
2.1. Оцінка бідності українського населення за основними статистичними показниками.....	27
2.2. Майнове розшарування населення України в статистичному вимірі.....	35
2.3. Вплив соціального явища бідності на процеси макроекономічного розвитку України.....	41
РОЗДІЛ 3 ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ, ШЛЯХИ ТА РЕГУЛЯЦІЯ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ.....	53
3.1. Роль держави та Світового банку в подоланні бідності.....	53
3.2. Економіко-математичне дослідження основних факторів впливу на бідність в Україні.....	65
3.3. Стратегія подолання бідності в Україні.....	73
Висновки.....	79
Список використаних джерел.....	83

ВСТУП

Актуальність теми. Всім людям, незважаючи на національність, колір шкіри, місце проживання, фах, посаду та інші чинники, притаманні обмежений термін життя, прагнення забезпечити якомога вищий його рівень, відмінні потреби й можливості їх задоволення. Однак можливості реалізації своїх прагнень у людей різні, що є передумовою диференціації населення за рівнем та якістю його життя, тобто виділення багатих, осіб із середніми статками і бідних. Понад те, поглиблення майнового розшарування населення більшість сприймає як об'єктивний наслідок розвитку суспільства, і водночас, як передумову загострення протиріч між окремими верствами населення, зокрема, через суперечливе походження капіталів багатіїв і відсутність у бідних коштів на задоволення навіть їхніх фізіологічних потреб.

Бідність набуває різного рівня та глибини, що зумовлено відмінностями рівнів економічного розвитку й дієвості соціальних програм. І хоча у світі є різні критерії бідності та підходи до її подолання, усі країни мають за мету скоротити масштаби цього суспільного явища та його негативний вплив на соціально-економічну ситуацію, оскільки усвідомлюють: бідність обмежує не лише міру задоволення індивідуальних потреб, а й сукупний попит, обсяги виробництва й торгівлі, і, зрештою, стримує економічне зростання. Україна не є винятком, оскільки тут посилюється стурбованість широкого загалу через зростання масштабів бідності і поглиблення розшарування населення за статками, скорочення їхніх реальних доходів та ін., що підтверджує актуальність досліджень, спрямованих на розв'язання проблеми бідності.

Проблематика подолання бідності стала наріжним каменем дисертаційних досліджень низки вітчизняних науковців (О.Біттер, І. Білоус, В.Євдокимова, Н. Комар, В.Опалько, А.Фляшнікова). Цінними також вбачаються результати дисертаційних досліджень за дотичними проблемами: підвищення доходів і добробуту населення.

На окрему увагу заслуговують комплексні дослідження за даною проблематикою, а саме: «Аналіз бідності та соціальних наслідків економічної кризи в Україні», «Бідність та нерівні можливості дітей в Україні», «Демографічні чинники бідності», «Реалізація Цілей розвитку тисячоліття ООН в Україні: подолання бідності та підвищення життєвого рівня населення», «Рівень життя населення України» (колектив Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи), «Міжнародна економічна допомога з подолання бідності в Україні» (В. Адамик, Н. Комар), «Фінансові важелі подолання бідності в Україні» (І. Білоус, О. Кириленко, Н. Кравчук та ін.), «Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу» (Е. Лібанова), «Глобальна бідність: масштаби, тенденції і загрози розвитку» (В. Опалько, О. Чернега).

Попри це донині зберігається значний інтерес до проблеми бідності і в науковій спільноті. Так, зокрема, у 2019 році А. Банерджі, Е. Дюфло та М. Кремер отримали Нобелівську премію з економіки «за новий підхід до вирішення проблеми глобальної бідності, базований на експериментальному принципі». Також розглянуто можливості використання в Україні європейського досвіду подолання бідності (А. Авчухова, Т. Шиптенко). Обґрунтовано напрями і важелі подолання бідності в Україні (О. Варченко, В. Вітер, М. Кравченко, Д. Крисанов, Л. Удова). Доведена необхідність залучення міжнародної фінансової та технічної допомоги (Т. Козій, Н. Міокова), а також консолідації держави, бізнесу та громадськості для подолання бідності в Україні (Н. Коваленко). Усебічно оцінено вплив окремих соціальних програм та системи державної соціальної підтримки в цілому на масштаби бідності в країні, а також на становище найбільш вразливих верств населення (Л. Черенько).

Метою дослідження є розвиток теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо шляхів подолання бідності в Україні.

Відповідно до мети поставлено такі **задачі дослідження**:

1. визначити сутність, характеристику та причини виникнення бідності;
2. розглянути комплекс показників для вимірювання бідності;
3. дослідити масштабність бідності та рівень життя населення України;
4. оцінити бідність українського населення за основними статистичними показниками;
5. проаналізувати майнове розшарування населення України в статистичному вимірі;
6. виявити вплив соціального явища бідності на процеси макроекономічного розвитку України;
7. встановити роль держави в подоланні бідності;
8. здійснити економіко-математичне дослідження основних факторів впливу на бідність в Україні;
9. розробити стратегію подолання бідності в Україні.

Об'єктом дослідження є процес розвитку шляхів подолання бідності в Україні.

Предметом дослідження є теоретичні підходи та методичні рекомендації до розвитку шляхів подолання бідності в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано наступні методи дослідження: аналіз, синтез, аналогія, логічне узагальнення, порівняння, графічний, моделювання.

Інформаційну базу дослідження становлять Конституція України, закони України, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, постанови та статистичні матеріали Державної служби статистики України, результати наукових досліджень зарубіжних і вітчизняних учених з питань шляхів подолання бідності в Україні, ресурси мережі Інтернет.

Обсяг та структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ БІДНОСТІ ЯК ОДНІЄЇ З НАЙГОЛОВНІШИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

1.1. Сутність, характеристика та причини виникнення бідності

Поняття «бідність» використовують у випадках, коли йдеться про негативні відтінки рівня та якості життя населення. Указом Президента України «Про Стратегію подолання бідності» [1] від 15 серпня 2001 р. № 637/2001 бідність визначено як неможливість унаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу.

Попри це, на сьогодні відсутній усталений понятійний апарат, про що наочно свідчать численні публікації наукового характеру, узагальнення яких дає можливість виділити такі ознаки бідності:

- природне, неминуче, складне явище;
- характеристика стану суспільного розвитку країни;
- стан, що межує зі злиднями;
- хвороба суспільства;
- низькі доходи;
- матеріальна незабезпеченість;
- низька здатність населення задовольняти власні потреби;
- нереалізованість людського потенціалу;
- неможливість належної участі у суспільних процесах;
- відсутність основних параметрів здорового існування;
- соціальне вилучення та ізоляція;

залежність від рівня розвитку економіки і механізму перерозподілу фінансових ресурсів між особами.

Бідність – це багатогранне соціально-економічне явище, яке притаманне будь-якій країні світу незалежно від рівня її економічного добробуту. Існує велика кількість теорій та класифікацій цього поняття, а це свідчить про неоднозначність у підходах до визначення його сутності.

У світовій практиці виокремились дві основні концепції визначення поняття бідності:

концепція «абсолютної»;

концепція «відносної» бідності.

У першому випадку бідність розуміється як абсолютна категорія, яка передбачає існування у певному суспільстві прошарку населення, що не спроможне забезпечити себе основними необхідними для життя благами та відповідати мінімальним стандартам існування у певній країні.

На думку А. Дж. Зіяєва абсолютна бідність базується на визначенні вкрай мінімального переліку головних потреб, а саме: прожиткового мінімуму в контексті загальної кількості грошового забезпечення, необхідного для їх задоволення.

При такому підході потрібно вирішити лише два економічні завдання (рис. 1.1).

а) визначити кількісний показник «межі» бідності

б) розробити системну сукупність числових показників, які слугують еталоном для порівняння з «межею» бідності

Рис. 1.1. Економічні завдання щодо визначення бідності за А. Дж. Зіяєва

Джерело: складено автором на основі джерел [2]

Такий підхід до трактування бідності притаманний країнам з низьким економічним розвитком та країнам, що розвиваються.

За іншим підходом бідність розглядається через призму відповідності середньому стандарту добробуту у певному суспільстві. Відносно бідними вважаються індивіди, чий рівень достатку є нижче прийнятного для певної країни життєвого стандарту у певний час.

Можна відзначити, що «відносна» бідність спричиняє поляризацію суспільства, яку подолати неможливо, оскільки завжди є бідніші та багатші прошарки населення. Такий підхід є характерним для розвинутих країн та країн з швидкими темпами економічного зростання.

Загалом, економісти визначають «двояку» економічну природу бідності населення. По-перше, в певних умовах бідність є імпульсом до саморозвитку і, як наслідок, рушієм економічного розвитку в цілому. З іншого боку, посилення бідності приводить до поляризації суспільства [3].

Дж. А. Зіяєв, який позначає бідність як процес перебування у стані постійного браку засобів для життя, виокремлює ще третю форму бідності – «відносну», за якої поняття бідності визначаються через суб'єктивну думку індивідів [2].

У своєму дослідженні в структурі бідності Ю. А. Урсакий пропонує виділити три її види (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Види бідності за Ю. А. Урсакиєм

Джерело: складено автором на основі джерел [4]

Під «паразитичною» бідністю автор розуміє стан, при якому індивід, сім'я або група мають вкрай низькі доходи, як правило, нерегулярні. Але, головне при цьому, що основна частина цих доходів надається їм іншими

людьми. Частіше – це крайня форма бідності, але коли мова йде про використання чужих ресурсів, проявляється саме «паразитична» бідність, яка дозволяє говорити про особливу субкультуру цілої групи населення.

«Пасивна» бідність має інший характер щодо використання ресурсів. В цьому випадку автор говорить про споживання невеликої кількості ресурсів для життєзабезпечення. На його думку, обмеження ресурсів пов'язане з об'єктивно заданими умовами існування: інвалідність мешкання на території, що відноситься до економічно депресивних районів, або території, що перенесла природні, техногенні і соціальні катаклізми.

Третьою формою є «активна» бідність, яка базується на використанні в основному, власних ресурсів. Для цієї групи населення характерна сукупність дій, що дозволяють розширити кількість обмежених ресурсів. В даному випадку, існує можливість подолати стан бідності. Індивіди та сім'ї такого типу, незважаючи на обмежені ресурси, прагнуть до підвищення свого добробуту, рівня та якості життя. Очевидно, запропонований підхід до визначення структури бідності може більш продуктивно вирішувати проблеми подолання низького рівня життя. В цьому випадку враховується не лише природа бідності, але і тип зв'язків бідних із суспільством, що виникають в різних групах.

У всіх випадках бідність – це стан, який веде до ускладнення, а інколи і розриву соціальних зв'язків. Регулювання соціальних зв'язків дозволить здолати бідність [4]. На нашу думку, для глибшого розуміння сутності бідності доцільно виокремити певні її види (рис. 1.3).

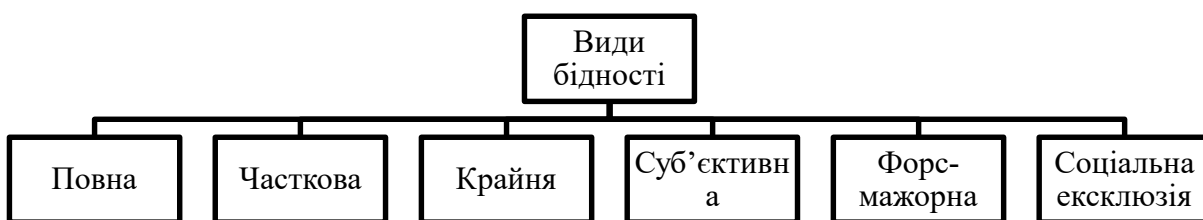

Рис. 1.3. Види бідності [5, с. 530]

Під повною бідністю розуміється відсутність мінімальних засобів необхідних для життя, відносна передбачає наявність засобів для життя, але

значно нижчої кількості, аніж середньостатистичний рівень у певному суспільстві, крайня бідність виникає при наявності лише деяких необхідних засобів для життя, суб'єктивна бідність характеризується високою поляризацією суспільства, форс-мажорна бідність виникає з об'єктивних незалежних від індивіда причин – військові дії, стихійні лиха, політичний переворот тощо, а соціальна ексклюзія виступає важкою формою бідності з якої практично неможливо вийти і яка передбачає повне усунення індивіда із суспільного життя.

Варто зазначити, що спочатку в економічній думці поняття ексклюзії та бідності ототожнювались, однак вважалось, що саме бідність визначалась головною причиною ексклюзії.

Сьогодні європейські вчені також пов'язують соціальне виключення з бідністю, і визначають його основним чинником втрати громадянських прав. Людині, яка веде щоденну боротьбу за фізичне виживання, ніколи цікавитися громадським, політичним чи культурним життям суспільства [6].

П. Абрахамсон наголошує, що в той час, як концепція бідності акцентує увагу на розподілі ресурсів та недостатньому задоволенні потреб, у концепції соціальної ексклюзії більше уваги приділяється громадянським правам або обмеженню цих прав шляхом дискримінації від інститутів соціальної інтеграції, в першу чергу від ринку праці. На його думку, традиційна боротьба з бідністю передбачає необхідність підтримки доходів, політика, передбачає важливість соціальних послуг, що сприяють інтеграції, перш за все освітніх та можливість працювати [7].

Бідність (з точки зору теорії) характеризує стан конкретної групи людей, за якого досягнути рівня добробуту, відповідного у даному суспільстві розумного мінімуму, населення не в змозі. Слід зазначити, що виникають труднощі з підрахунком розумного мінімуму [3].

А. Сміт зазначав, що відсутність засобів до життя, сама злиденність викликають до себе невелике співчуття; супутні їхні скарги викликають наше співчуття, однак не вагоме. Ми зі зневагою відносимось до бідного, і, хоча

своєю надокучливістю він випрошує собі милостиню, він рідко буває предметом глибокого співчуття. А ось зміна далі, при якій людина з благополуччя попадає в глибоку злиденність, зазвичай викликає до себе співчуття [8, с. 122-124].

П. Таусенд розглядав бідність як стан, за якого нестача економічних ресурсів призводить до неможливості вести звичайний спосіб життя членами суспільства. Свій аналіз він базував на певному наборі обмежень, багатомірній депривації, яку він розумів як стан спостережуваного та доказаного невігідного становища індивіда, сім'ї або групи на фоні суспільства чи нації загалом [9, с. 31].

Під поняттям бідності також визначають стан, що характеризується відсутністю або недостатністю щоденних ресурсів та можливостей соціальної інтеграції, в першу чергу обмежений доступ до ринків праці та освітніх послуг. Бідність має багатофакторний характер і є перш за все результатом нестабільності, неоднорідності та диференційованості оплачуваної зайнятості значної частини робочої сили [10].

А. Сен відзначає, що під бідністю можна розуміти не тільки незаможний стан відносно інших людей, а й неможливість отримання конкретних матеріальних благ то через відсутність будь-яких мінімальних можливостей. Бідність не є питанням доходів, а відсутність доступу до мінімально необхідних можливостей. А. Сен поглибив поняття «бідності» долучивши окрім бідності доходів, бідність можливостей та людську бідність.

До причин бідності науковець долучає окрім економічного фактора, також політичні, юридичні та культурні детермінанти. Бідність, що оцінюється через розмір доходів – це інструментальна бідність, а для її сутнісної оцінки необхідно використовувати в якості критерію уміння.

Викорінення бідності за доходами є важливим, але це не повинно ставати кінцевим мотивом при зниженні бідності. Основним моментом є підвищення базових можливостей індивіда (освіта, медичне обслуговування, політичні

права). Це спричиняє зростання виробничих можливостей працівників та можливостей отримання доходів [11, с. 11].

Існуюче у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі розмаїття підходів до формування дефініції бідності вказує на недостатній рівень уніфікованості цього поняття, а тому базуючись на концепції П. Таузенда, яка є доволі популярною, Рада Міністрів ЄС у 1984 р. подала таке поняття бідності: це люди, сім'я або група, чиї ресурси (матеріальні, культурні та соціальні) настільки обмежені, що виключають їх з мінімально прийнятного способу життя, який ведуть інші жителі тих європейських країн, де вони проживають.

Отже, бідність – негативне відхилення від соціальної норми життя через обмеженість ресурсів [9, с. 31].

Відповідно до визначення Ради Європи від 1984 р. бідними є особи, сім'ї та групи, які мають настільки незначні матеріальні, культурні й соціальні засоби, що не можуть дозволити собі спосіб життя прийнятний для тієї країни ЄС, у якій вони живуть. ООН визначає чотири основні прояви бідності: коротке життя, низька професійно-освітня підготовка, позбавлення економічної бази нормального життя (вода, медичні послуги, якісне харчування) та вилучення з суспільного життя.

Оцінюючи значення наведених підходів до визначення поняття бідності, необхідно зазначити, що переважна більшість трактувань є придатною для високорозвинених країн та країн з високими темпами економічного росту, оскільки до уваги береться загальноприйнятий стандарт життєвого рівня.

Необхідно зазначити, що межа бідності та середні рівні життєвих стандартів різнитимуться для країн з різним рівнем економічного розвитку, а відповідно і рівнем добробуту. Тому, на нашу думку, поняття бідності передбачає перш за все стан, при якому характерною є відсутність або недостатність доходів та необхідних ресурсів для прийнятного способу життя індивіда у певному суспільстві.

Бідність притаманна будь-якій країні світу і може вразити практично будь-кого. Вірогідність збідніння залежить від способу життя, а також уміння

за тих чи інших обставин використати наявний суспільний статус, освіту, навички та інше.

Однак у більшості випадків бідність є спадковою, оскільки діти з бідних сімей фактично позбавлені можливості здобути добру освіту та отримати гідно оплачувану роботу, а відтак – приречені мати низькі доходи та обіймати непрестижні посади, потерпати від відсутності активів, почуття меншовартості та неспроможності не лише задовольнити власні потреби, а і забезпечити безбідне життя для своїх нащадків.

При цьому більшість бідних людей:

по-перше, ведуть нездоровий (а часто, антисуспільний) спосіб життя;

по-друге, у своїх проблемах звинувачують усіх, окрім себе;

по-третє, покладається передусім на державне соціальне забезпечення, не приділяючи належної уваги зміні власного світогляду та активізації трудової діяльності;

по-четверте, зневірилися у можливості докорінно покращити власне життя;

по-п'яте, відмовляються від народження другої дитини, або ж, навпаки, використовують державну соціальну допомогу по народженню як джерело доходу.

Проведені дослідження дають можливість стверджувати, що масштабна бідність погіршує кількісні і якісні параметри людських ресурсів, утруднює економічний розвиток та має інші негативні наслідки.

Бідність має різні причини, рівні та форми прояву, а відтак – вимагає відмінних підходів до розв'язання цієї проблеми. Саме тому, незважаючи на брак необхідних ресурсів і людський фактор, така робота має вестись постійно, послідовно і наполегливо, оскільки бідність породжує ще більшу бідність. Розірвати це ганебне коло можна, але лише за умови об'єднання зусиль та ресурсів всіх учасників цього процесу.

Розв'язання цієї проблеми традиційно зводиться до подолання бідності. Але ні законодавці, ні науковці не витлумачили поняття «подолання бідності»,

що, окрім іншого, ставить під сумнів успішність розв'язання цієї складної проблеми.

І хоча раніше була спроба тлумачити поняття «подолання бідності» та «запобігання бідності», однак запропоновані визначення є недостатньо вдалими, оскільки висвітлюють ці процеси як діяльність органів державного управління, спрямовану, відповідно, на «усунення найгостріших проявів бідності та підвищення рівня реальних доходів» [12, с. 344] і «попередження збідніння населення» [12, с. 345], тим самим залишаючи поза увагою населення, громадські організації, представників бізнесу та інших учасників цього процесу.

В. Євдокимова зробила припущення, що «формулювання проблеми «подолання бідності» є не досить коректним, оскільки бідність у будь-якому суспільстві є доконаним фактом і закономірним явищем. Тому логічніше було б вести мову про регуляцію бідності» [13, с. 8], що мають здійснювати «державна і суспільство» [13, с. 5]. Однак не варто нехтувати роллю особистості, яка є рушійною силою у формуванні власного добробуту та суспільного розвитку. Крім того, регуляція передбачає цілеспрямований вплив задля зниження або зростання параметрів об'єкта регулювання. Тобто за такого підходу не виключається ситуація, коли, наприклад, держава свідомо створить умови для зростання рівня бідності і лише ще більше загострить проблему.

Отже, доречніше вести мову про розв'язання проблеми бідності як «головне і першочергове завдання українського суспільства та неодмінну умову його консолідації» [14]. При цьому вкрай важливо з'ясувати, що собою являє «розв'язання проблеми бідності» та яким чином ця проблема має бути вирішена в Україні.

Згідно з поширеним тлумаченням, розв'язання є сукупністю дій та операцій, спрямованих на досягнення мети, заданої в межах проблемної ситуації. Тому не дивно, що розв'язання проблеми бідності традиційно ототожнюють з «покращенням життя основної маси населення, зниженням масштабів, рівня та глибини бідності» [15, с. 31]. Однак цієї мети не можна

досягти виключно «економічними заходами, потрібні й політичні рішення в інтересах усіх верств населення та досягнення більшої згуртованості суспільства для її вирішення» [16, с. 23]. Необхідні комплексні підходи, орієнтовані як на бідні, так і на відносно забезпечені верстви населення» [15, с. 31].

Таким, чином головними причинами бідності є низький рівень доходів, що є нижчими за визначений суспільством мінімальний рівень або взагалі його відсутність, що спричиняє виключення індивіда із суспільного життя.

Основні причини бідності можна згрупувати наступним чином:

- економічні (низький рівень доходу, високі ціни, низька купівельна спроможність);
- політичні (неефективність соціальної політики держави, прогалини у трудовому законодавстві);
- соціальні (поляризація суспільства, соціальна незахищеність, низький рівень освіти тощо).

Отже, підбиваючи підсумок, важливо відзначити, що немає єдиного визначення та розуміння поняття бідності. Сутність бідності залежить від економічного розвитку країни, оскільки бідне населення високорозвиненої країни вважатиметься доволі заможним прошарком суспільства у країнах з низьким економічним розвитком.

1.2. Комплекс показників для вимірювання бідності

Кожна країна, визначаючи власні правила та критерії визначення та вимірювання бідності, вирішує два принципових методологічних питання:

- 1) встановлення межі бідності;
- 2) визначення таких характеристик рівня життя домогосподарств, співвідношення яких з межею бідності дозволяє віднести сім'ю чи особу до категорії бідних.

Слід відмітити, що аналіз проблеми бідності в Україні став можливим лише після впровадження Держкомстатом України вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, що проводиться на постійній основі з 1999 року. Це вибіркве обстеження стало інформаційним підґрунтям розробки комплексної методики оцінки бідності.

У дослідженні бідності важливу роль відіграє методика її кількісного оцінювання. Для комплексної оцінки бідності в соціальній статистиці використовують такі показники (рис. 1.4).

межа крайньої форми бідності	•вартісний поріг доходу (витрат), нижче якого задоволення основних потреб людини неможливе
рівень бідності	•питома вага сімей (домогосподарств), у яких рівень споживання доходів на одну особу є нижчим від визначеної межі бідності
глибина бідності	•відхилення величини доходів (витрат) бідного населення від визначеної межі бідності
середній дефіцит доходу бідного населення	•сума коштів, яких у середньому не вистачає одному бідному до визначеної межі бідності. Показник демонструє наскільки одна людина є бідною відносно прийнятої межі бідності
сукупний дефіцит доходу бідного населення	•це сума коштів, яких не вистачає бідному населенню країни в цілому до визначеної межі бідності

Рис. 1.4. Показники, які використовують для комплексної оцінки бідності в соціальній статистиці

Джерело: складено автором на основі джерел [17, с. 51-53; 18, с. 59-60]

Коефіцієнт глибини бідності (P) визначається як відношення величини середнього дефіциту доходу до визначеної межі бідності за формулою:

$$P = \frac{Z-W}{Z} * 100 \quad (1.1)$$

де Z – визначена межа бідності за відповідним критерієм;

W – середні доходи (витрати) бідного населення у розрахунку на одну умовну особу [19].

Ще однією важливою характеристикою бідності є її профіль – виділення груп населення, які відзначаються підвищеним ризиком і глибиною бідності та складають більшість бідного населення.

Варто також звернути увагу на те, що для кожної країни сукупність чинників, за якими визначається бідність – є різною. Існує низка показників, розрахунок яких ґрунтується на даних щодо рівня й структури доходів та витрат населення. У Європі, починаючи з 1960-х років, користуються так званим «медіанним доходом», тобто середнім доходом, який отримує більшість населення.

Нині, із приєднанням до ЄС бідніших країн із пострадянського блоку, бідними вважаються ті, хто має не більше 60% від середнього рівня доходів у країні. Бідними також вважають тих, хто витрачає на харчування понад 60% свого доходу або чия калорійність харчування є меншою за 2100 ккал на добу [17, с. 52].

До бідних можна віднести також осіб, позбавлених можливості споживати певні блага, які, наприклад, не мають набору з трьох найбільш поширених товарів тривалого використання (кольорового телевізора, пральної машини та холодильника) або позбавлені нормальних житлових умов (із центральним газопостачанням, водогоном і каналізацією) [17, с. 57].

Рівень бідності можна також оцінити опосередковано через показники рівномірності розподілу доходів. Зазвичай, чим більш нерівномірно

розподілені доходи в суспільстві, тим більша частина населення вважатиме себе бідною [18].

За міжнародними оцінками, бідність поділяється на «злиденну», «абсолютну» та «відносну».

Під злиденною бідністю розуміється такий стан людини, за якого вона не може придбати найменший споживчий кошик для забезпечення свого фізіологічного існування. Із 1950 р. обчислення цього показника бідності в розвинутих країнах припинилося, оскільки соціальний захист громадян значно підвищився й проблеми, пов'язані з голодуванням, зникли. До цих країн можна віднести й Україну, адже проблема злиденності вже не є загрозливою.

Абсолютна бідність визначає деякий фізіологічний мінімум, необхідний для життя людини, за яким розраховуються споживчий кошик і прожитковий мінімум. Абсолютна бідність настає при добових витратах, менших від визначеної межі абсолютної бідності, інструментом для виміру якої може бути:

– міжнародний критерій, запропонований ООН (5 дол. США відповідно до паритету купівельної спроможності (ПКС) на день для країн Центральної й Східної Європи та СНД);

– прожитковий мінімум (його розмір визначається вартістю споживчого кошика, склад якого кожна країна визначає самостійно).

Прожитковий мінімум визначається вартістю так званого «прожиткового кошика» і це – вартісна величина достатня для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Прожитковий мінімум застосовується для встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення права та призначення соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги з безробіття, формування Державного та місцевих бюджетів, визначення державних соціальних гарантій тощо [19].

Формування споживчого кошика в теорії значно відрізняється від потреб людей в Україні на практиці. У багатьох країнах раціональним споживчим кошиком вважають той набір, коли на харчування витрачається третина доходів, на непродовольчі товари – 47%, а решта – на послуги. В Україні ж із цього споживчого кошика 65% витрачається тільки на харчі, а частка доходів від зарплат практично зрівнялась із часткою доходів від соціальних трансфертів.

Нині використання абсолютних критеріїв для визначення бідності в Україні є недоцільним унаслідок відсутності науково обґрунтованого мінімального споживчого бюджету (прожиткового мінімуму), з одного боку, і швидких зрушень у структурі споживання населення, обумовлених інфляцією, з іншого.

У сучасному світі бідність має дещо інше трактування – відносність, адже зараз традиційні ознаки бідності (недоїдання, відсутність елементарних благ) відходять у минуле. Відносна бідність – це нездатність забезпечити пристойний для цього суспільства рівень життя: вона виявляється при порівнянні індивідом власних можливостей із можливостями інших членів суспільства сьогодні або із їхніми власними можливостями в минулому.

Якщо абсолютна бідність характеризує переважно фізіологічні ознаки, то відносна – соціальні. Відносно бідними можна вважати й тих, хто, хоча й живе в певному матеріальному достатку, але все-таки відчуває обмеження в соціальній, культурній, політичній сферах та брак вільного часу й можливостей відпочинку.

«Відносна бідність – це неможливість через нестачу ресурсів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству у конкретний період часу» [20]. Із визначення відносної бідності випливає її принципова неподоланність, у суспільстві може бути ліквідована абсолютна бідність, але завжди зберігається відносна бідність. Вона має місце навіть тоді, коли стандарти життя всіх прошарків суспільства підвищилися.

Існують різні підходи до визначення межі відносної бідності, зокрема:

- 60% медіанного доходу;
- 50% середньодушового доходу;
- 75% медіанних витрат (60% медіанних витрат є межею злиденності).

Концепція відносної бідності, яка досить добре спрацьовує для розвинених країн, для бідніших держав, таких як Україна, дає дещо викривлену картину. Наприклад, якщо розглядати відносну бідність саме за прийнятим у Європі принципом медіанного доходу, то бідних в Україні приблизно стільки ж, скільки у Франції чи Німеччині.

Проте зрозуміло, що рівень життя цих бідних дуже різниться, оскільки якість життя в Україні та у Франції й Німеччині також дуже відрізняються. Таке викривлення зумовлене значним розшаруванням українського суспільства та нерівністю доходів населення.

Науковці кажуть, що дати точні розрахунки кількості бідних і параметри бідності не так просто. Різні методики визначення бідності та соціальної нерівності дають неоднакові результати, тому вони мають використовуватися комплексно. За такого підходу з'являється можливість достовірно оцінити бідність у країні й обґрунтувати основні напрями соціальної політики щодо її подолання.

1.3. Масштабність бідності та рівень життя населення України

На сучасному етапі досліджень у вітчизняній та зарубіжній практиці можна виокремити два основні підходи, що мають концептуальний характер і можуть бути визначені як основні концепції дослідження рівня життя населення:

перша концепція розглядає рівень життя як матеріальне становище населення (у розумінні наявності необхідних матеріальних благ у вигляді доходу для підтримання основних життєвих потреб, забезпеченості певним рухомим та нерухомим майном тощо). Основна увага приділяється питанням визначення раціональних норм споживання та відповідності реального

споживання цим нормам, рівня та купівельної спроможності доходів, обґрунтуванню їх диференціації в суспільстві, встановленню соціальних стандартів. Добробут окремої особи розглядається через призму загальнонаціонального добробуту. Стратегічна мета держави – збільшувати обсяги виробництва і шляхом перерозподілу доходів у суспільстві забезпечувати вищий рівень задоволення потреб;

друга концепція (якості життя) базується на визнанні необхідності задоволення потреб людини не тільки в матеріальних благах, а й в умовах для розвитку й життєдіяльності, та означає частковий перехід від макроекономічного до мікроекономічного розуміння. Основна стратегічна мета – створення умов для якісного життя та всебічного розвитку людини [21, с. 16].

Перехідні процеси, що розпочалися в економіці України в першій половині 1990-х рр., неминуче мали призвести до різкого падіння рівня життя значних верств населення. Зміни, що відбувалися в країні протягом перехідного періоду, вносили корективи не тільки в характеристики матеріального становища населення, а й в уявлення про життєві стандарти суспільства. Отже, оцінка рівня життя населення на сучасному етапі вимагає відпрацювання принципово нових наукових підходів, які б надали можливість виявити існуючі закономірності й окреслити можливі перспективи соціального розвитку з урахуванням особливостей перехідного періоду та можливостей економічного зростання.

Проблема рівня життя є широко дослідженою як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці. Але в сучасних українських умовах для оцінки рівня життя населення подекуди важко пристосувати традиційні наукові підходи, враховуючи специфічність ситуації та можливі сценарії розвитку подій. З одного боку, дослідження не можна звужувати до аналізу матеріального становища, а з другого – його недоцільно розширювати до рамок визначення якості життя.

Розуміння рівня життя лише як матеріального добробуту не дає можливості повністю оцінити сучасні життєві стандарти, оскільки не охоплює

важливих аспектів життєдіяльності людини, які сьогодні не мають прямої залежності від рівня матеріального забезпечення родини. Дослідження всіх аспектів якості життя також є недоцільним, оскільки розпорошує увагу на ті складові, які не зазнали принципових змін протягом останніх років і не впливають на формування сучасних закономірностей [21, с. 17].

Соціально-економічна ситуація, яка склалася в Україні, має специфічні особливості, що вносить певні корективи в класичні підходи до вивчення процесів та явищ, які відбуваються в нашому суспільстві. Незважаючи на велику кількість досліджень у галузі соціальних проблем, питання рівня життя населення залишаються мало вивченими, оскільки переважно розглядаються або окремі аспекти (доходи та витрати населення, матеріальне становище соціально вразливих верств, бідність тощо), або глобальні проблеми виміру людського розвитку.

В Україні усвідомлення необхідності використання основних ідей та положень концепції людського розвитку для оцінки ефективності суспільного прогресу в цілому почало формуватись у 1992–1993 рр., а з 1995 року готуються щорічні звіти про національний людський розвиток. На початковому етапі дослідження велись на основі методики, запропонованої ПРООН, однак через обмежену кількість показників вони не давали повної характеристики стану людського розвитку в країні.

Пізніше вченими Пирожковим С. І. та Власюком О. С. було запропоновано методику побудови регіонального індексу людського розвитку. З метою максимальної адаптації глобальних ідей людського розвитку до вітчизняних умов у 1999 році фахівцями Ради з вивчення продуктивних сил України НАНУ було сформульовано концепцію та розроблено методику оцінки людського розвитку регіонів України [22].

Важливість дослідження людського розвитку не викликає сумніву, однак їх масштабність та багатоаспектність дає змогу отримати загальні оцінки окремих складових та ситуації в цілому, у той час як для виявлення причин та

наслідків негативних явищ, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, потрібні спеціальні дослідження.

До ідеї якості життя та людського розвитку Україна (поряд з іншими країнами перехідної економіки) прийшла не класичним шляхом. Держави з розвинутою ринковою економікою прийняли нові ідеї в процесі пошуку подальшого шляху від «суспільства споживання», коли склалися загально високі життєві стандарти суспільства, які не гарантували гармонійний розвиток людини і не сприяли вирішенню глобальних проблем життєдіяльності.

Українська наука визначила проблему людського розвитку пріоритетом соціально-економічних досліджень за ситуації, коли потрібно було віднайти короткий шлях у напрямі від виживання до розвитку.

Дослідження життєвого рівня в Україні не втратили актуальності внаслідок глобального переосмислення стратегічної мети розвитку, оскільки досягнення високих стандартів життя є невід'ємною складовою побудови держави загального добробуту. За сучасних умов після кризового періоду й виходу на етап сталого економічного зростання, рівень життя населення країни все ще характеризується як загально низький.

У такій ситуації найважливішого значення набуває проблема комплексного дослідження соціально-економічного становища населення, детальне відстеження динамічних зрушень у протіканні окремих процесів та визначення перспектив подальшого руху. Представлена в роботі концепція дослідження рівня життя населення України в сучасних умовах виходить за рамки дослідження матеріального становища, однак не розширюється до рамок дослідження якості життя.

Якщо розглядати рівень життя як складову людського розвитку, то немає сенсу розширювати вивчення до рамок якості життя, тобто включати в дослідження проблеми освіти, здоров'я, екології тощо.

По-перше, результати розвитку цих сфер не можна інтерпретувати однозначно з погляду їх впливу на життєвий рівень населення. Так, в освіті та охороні здоров'я традиційно існують високі кількісні параметричні

характеристики, які склались іще за радянських часів та повільно змінюються у часі.

Якщо їх враховувати навіть за умови надання невисокої ваги, то будуть нівелюватися зміни, які відбуваються в інших, більш мінливих, сферах життєдіяльності.

По-друге, збільшення державного фінансування системи охорони здоров'я та освіти може дати незначний позитивний результат, до того ж, не миттєвий, а зі значним часовим лагом. Крім того, в разі дослідження таких сфер традиційно використовуються кількісні ознаки (виходячи з наявної статистичної бази), водночас поза увагою залишаються якісні характеристики, що справляють суттєвий вплив на рівень життя населення.

Неоднозначний вплив на рівень життя населення має екологічна складова. Так, упродовж тривалого часу в Україні покращувалися показники, що характеризують екологічну ситуацію, отже, за умови включення їх у систему індикаторів рівня життя, вони справлятимуть загальний позитивний вплив.

Однак більш глибокий аналіз факторів, які сприяли цьому, доводить, що покращення екологічних показників у період кризового стану економіки викликане не вдосконаленням системи природоохоронних дій, а масовим закриттям виробництв, а відтак і зменшенням шкідливих викидів в атмосферу.

При цьому вплив екологічного чинника свідчить не стільки про підвищення якості життя, скільки про погіршення матеріального становища населення, оскільки в період кризи відбулось масове звільнення працівників, зросла напруга на ринку праці, скоротились доходи від найманої праці тощо.

За умови відродження в після кризовий період тих галузей економіки, що об'єктивно здійснюють найбільш шкідливий вплив на оточуюче середовище, навіть при дотриманні міжнародних стандартів екологічної безпеки, рівень шкідливих викидів буде зростати та впливати на показники якості життя.

При цьому зростання доходів населення внаслідок розвитку економіки може нівелюватися за рахунок погіршення екологічних показників. Таким

чином, включення екологічної складової в дослідження рівня життя на нинішньому етапі є недоцільним.

Разом з тим, на сучасному етапі соціально-економічного розвитку обмежитись вивченням лише матеріального становища (на основі показників доходів та витрат населення, споживання тощо) теж некоректно з певних причин (рис. 1.5).

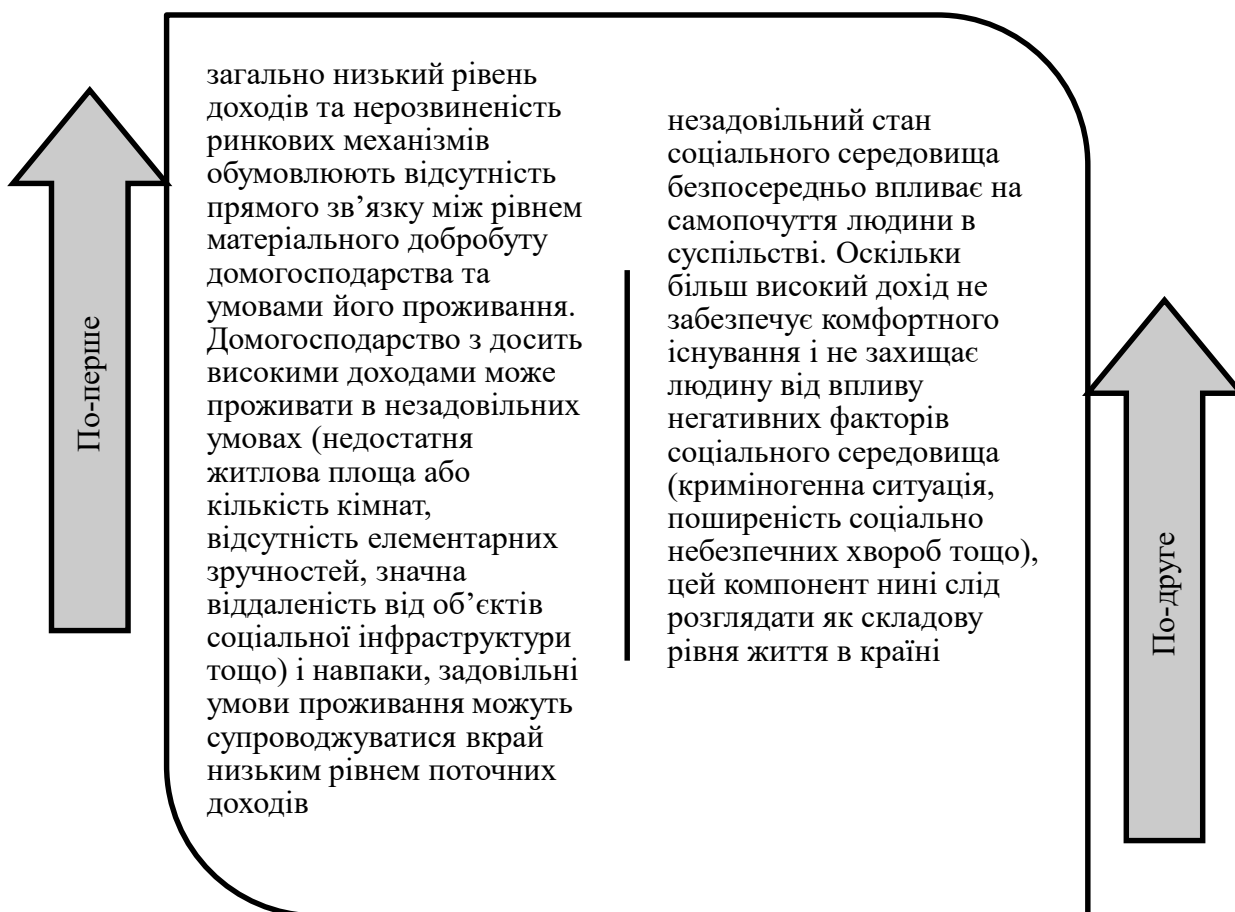

Рис. 1.5. Причини низького рівня життя

Джерело: складено автором на основі джерел [21, с. 18]

На користь того, що в перехідному суспільстві рівень життя населення не може бути охарактеризований лише рівнем доходів та споживання, свідчить і той факт, що суспільства в цілому та окремі їх члени можуть обирати вектори розвитку, які не потребують нарощування багатства. Тобто йдеться про вибір аскетичного способу життя внаслідок певних культурних чи релігійних традицій або в ім'я більш високої духовної мети.

Крім того, держава не обов'язково має бути економічно могутньою, щоб забезпечити гендерну рівність, справедливий розподіл створених благ між усіма верствами населення, встановити демократичні відносини у суспільстві. Дослідження, які щорічно проводяться фахівцями Світового банку, засвідчують, що багато держав мають високі показники валового національного продукту на душу населення, але невисокі – людського розвитку і навпаки.

Багатство розширює можливості вибору, однак потреби людей не обмежуються лише матеріальними складовими. Первинні потреби є визначальними у суспільствах, де домінує бідне населення. Із зростанням рівня добробуту змінюються і потреби особистості, переходять на вищий рівень. Їх задоволення пов'язується з можливістю брати участь у житті суспільства, впливати на вирішення важливих питань, відкрито виражати свою позицію, прожити довге й здорове життя у чистому природному середовищі, мати вільний доступ до накопичених цивілізацією знань, освіти, системи охорони здоров'я, об'єктів соціальної інфраструктури.

Таким чином, представлена в роботі концепція дослідження рівня життя населення України на сучасному етапі може бути сформульована як комплексне вивчення життєвого рівня різних верств населення країни за трьома основними складовими: матеріальним становищем; умовами проживання; станом соціального середовища. Але ця концепція не є кінцевим варіантом оцінки масштабності бідності та рівня життя населення України, так як світ змінюється і відповідно змінюються параметри оцінки життя, що обумовлюються постійним моніторингом та необхідності проведення досліджень у даному напрямку.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ТА ОЦІНКА ПРОБЛЕМИ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

2.1. Оцінка бідності українського населення за основними статистичними показниками

Уникнути бідності взагалі неможливо, як неможливо її подолати, тим більше у країнах з перехідною економікою. Але це явище має бути контрольованим і регульованим, бо соціальною проблемою бідність стає тоді, коли виходить з-під державного контролю, набуває застійної та хронічної форми.

Низький рівень життя широких верств населення у поєднанні із надмірним – за європейськими стандартами – майновим розшаруванням є чи не основною соціальною проблемою України. Таку невиправдано високу ціну платить суспільство за економічні трансформації.

Виникнення такого явища як бідність пояснюється, як правило, економічними причинами: зростанням безробіття, низьким рівнем оплати праці та пенсійного забезпечення, заборгованістю по виплатах заробітної плати [23, с. 201-204].

На сьогодні, заробітна плата будь-якого індивіда є основним засобом його існування та є важливим фактором покращення фінансового стану громадян, як наслідок один із факторів впливу на рівень життя та рівень бідності населення.

Співвідношення рівня мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму в Україні представлено на рис. 2.1. Розрив між цими двома показниками змінює і співвідношення показників бідності.

В європейських країнах з розвиненою економікою розмір мінімальної оплати праці встановлюється на рівні 35-40% від середньої по країні (у нас 37%) і вищий за прожитковий мінімум на 10-15%. А в нашій країні мінімальна

заробітна плата перевищує прожитковий мінімум на 3,6%.

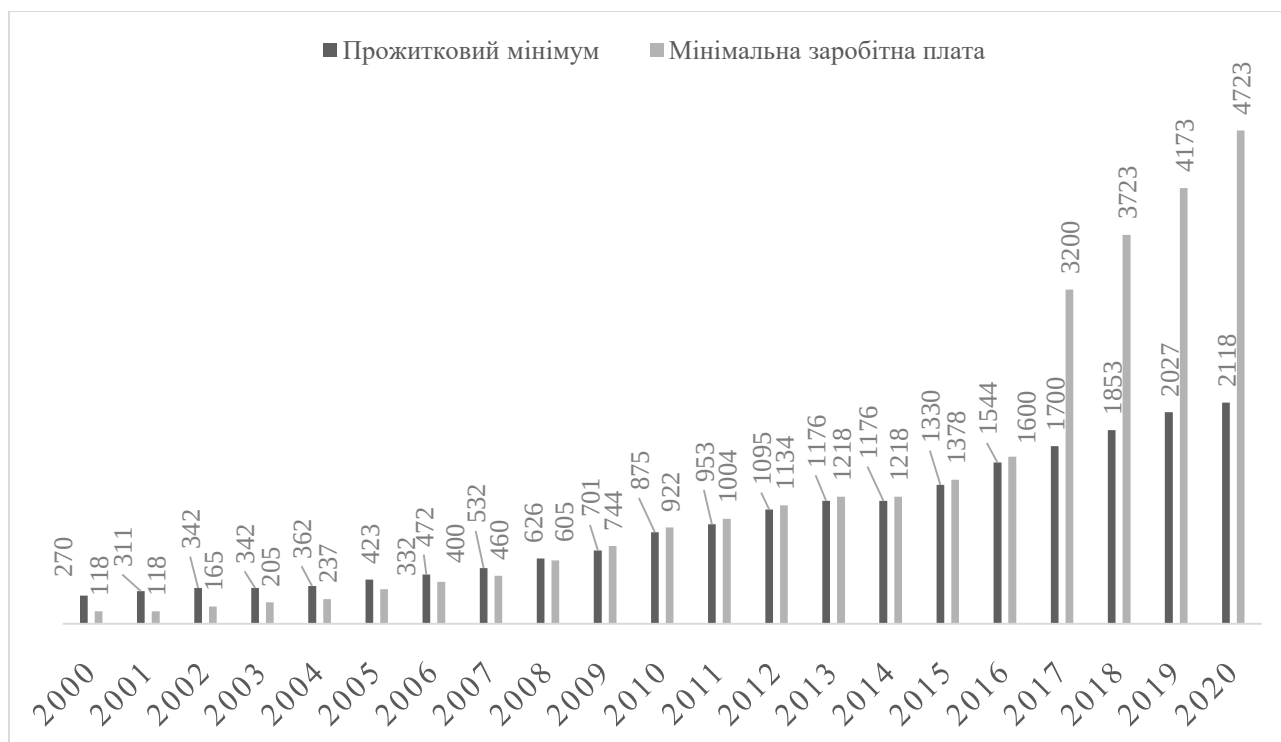

Рис. 2.1. Динаміка прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати в Україні за 2000-2020 рр., грн.

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [24]

Таке явище як бідність є проблемою не лише соціальною, але й економічною, тому залежить від макроекономічних показників, а саме ВВП, рівень безробіття, індекс інфляції та реальної заробітної плати. [25, с. 14-18].

Внаслідок низки соціально-економічних та політичних проблем, таких як політична кризи в кінці 2013 року, анексія Криму Росією та збройний конфлікт у Донбасі, значно погіршилась економічна ситуація в Україні. Наслідком економічної кризи є зменшення Валового Внутрішнього Продукту у 2014 році на 28,1%, та в 2015 році на 31,3% (рис. 2.2).

Для України характерним явищем є скупчення населення у зоні низьких доходів, що призводить до надмірної чутливості рівня бідності від змін її межі. Різниця між рівнем відносної бідності та рівнем абсолютної бідності для міжнародних порівнянь становить 10,3 рази. При цьому різниця між вартісним

виразом межі відносної бідності та межі абсолютної бідності, що відповідає \$5 за ПКС у гривневому еквіваленті, складає менше 2 разів.

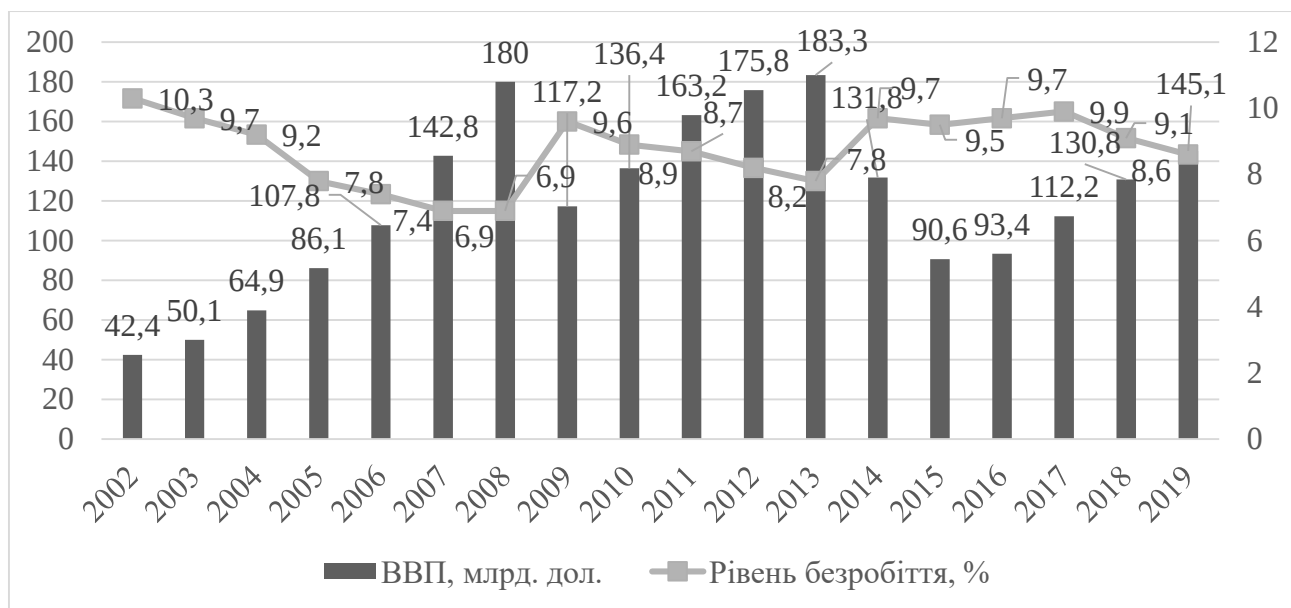

Рис. 2.2. Графік динаміки обсягу ВВП та безробіття в Україні у 2002-2019 роках

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [24]

За 2016 р. приблизно половина бідного населення знаходилась у стані крайньої бідності (47,0%), тобто мали сукупні витрати нижче 941 грн. на одну особу на місяць. Коефіцієнт глибини бідності за відносним критерієм становив 23,5%.

Отже, глибина бідності зменшується зі зменшення вартісного вираження межі та показує нижчі значення при використанні змінної доходів.

Протягом 2016 року порівняно з 2015 роком спостерігався ріст вартісного виразу межі відносної бідності та розміру законодавчо затвердженого прожиткового мінімуму як межі абсолютної бідності. При чому межа відносної бідності збільшилась на 72 грн. або на 6,2%, а абсолютної – на 76 грн. (7,1%). Також спостерігається збільшення розриву між вартісними значеннями межі відносної бідності та межі крайньої бідності населення: адже у 2015 році він становив 232 грн., то у 2016 р. – 245 грн. Незважаючи на це, у відносному

вимірі це співвідношення залишається стабільним – межа бідності у 2016 р. (як і у 2015 р.) перевищувала межу крайньої бідності на 25%.

Аналізуючи динаміку основних показників бідності за всіма критеріями її визначення, слід відмітити, що протягом досліджуваного періоду відбулися незначні, але все ж таки погіршення ситуації з бідністю.

Основні показники бідності наведені в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Основні показники бідності в Україні за період 01.01.2006-01.01.2019 років

Період	Показники		
	Межа бідності, (грн. на 1 особу на місяць)	Рівень бідності, в %	Глибина бідності, в %
01.01.2006	365,0	27,1	23,8
01.01.2007	430,0	28,1	23,8
01.01.2008	526,0	27,3	23,1
01.01.2009	778,0	27,0	23,4
01.01.2010	835,0	26,4	22,3
01.01.2011	944,0	24,1	22,2
01.01.2012	1108,0	24,3	21,2
01.01.2013	1125,0	25,5	21,2
01.01.2014	1160,0	25,8	22,5
01.01.2015	1235,0	26,5	23,1
01.01.2016	1245,0	26,7	23,3
01.01.2017	1250,0	27,9	23,5
01.01.2018	1604,0	27,0	21,0
01.01.2019	1745,0	27,6	20,1

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [24]

Аналізуючи останні роки, можна стверджувати, що рівень бідності населення України має негативну тенденцію до підвищення, що є свідченням про негативні соціально-економічні коливання в країні.

Особливо помітні зміни спостерігаються в 2017 р, показник рівня бідності дійшов до досить високого показника (27,9 %). Українські економісти дають прогнози, що рівень бідності населення України в 2020 році перевищить критичну межу 30 %. Також помітні зміни відбулися з показником рівня злиденності бідного населення, в 2016 році він склав 54,1%.

За даними Державної статистики України, в 2016 році, серед різних типів домогосподарств найвищі ризики бідності як за абсолютним, так і за відносним критеріями, мають домогосподарства, які мають троє та більше дітей, з двома дітьми, з дітьми до трьох років, найнижчі ризики – домогосподарства, що без дітей, де всі особи працездатного віку. Загалом по домогосподарствах з дітьми показник рівня відносної бідності є приблизно в 2 рази вищим, ніж в домогосподарствах без дітей.

Для наочності, на рис. 2.3 представлений графік динаміки рівня бідності населення України, в %, на якому чітко видно негативну тенденцію збільшення цього показника, яке почалося з 2010 року.

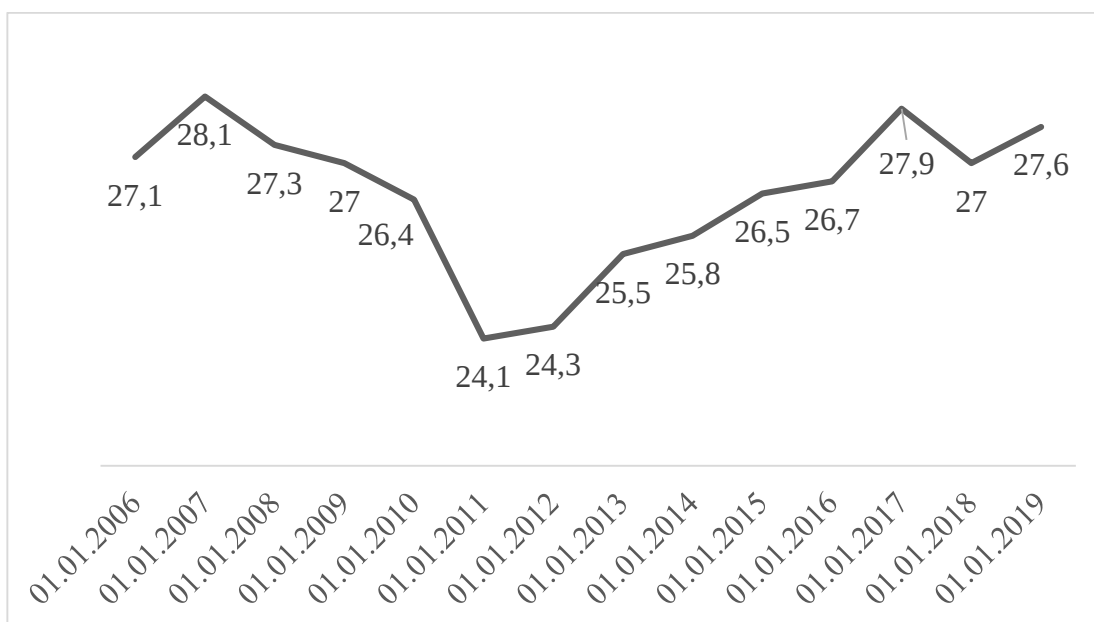

Рис. 2.3. Графік динаміки рівня бідності населення, % за період 01.01.2006-01.01.2019 років

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [24]

За офіційними даними ООН, на сьогоднішній день, на жаль, більш ніж 60% населення України знаходяться за межею бідності. Згідно зі стандартами ООН в світі встановлена межа бідності на рівні 5 \$ в день. В Україні, згідно з встановленим законодавством прожитковий мінімум складає 1,8 \$ на день, тобто більше 3 разів менший встановлених норм.

У 2018 році закріпилася тенденція щодо зменшення масштабів бідності в країні та загального покращення показників рівня життя. Насамперед, про це свідчить зменшення рівня абсолютної бідності, яке розпочалося з першого кварталу 2018 року та було підтверджено річними даними. На відміну від 2017 року, на 01.01.2019 року відбулося також скорочення рівня відносної бідності. Це свідчить, що бідніші верстви почали отримувати більший зиск від результатів економічного зростання порівняно з рештою населення.

На рис. 2.4 представлена динаміка межі бідності, (грн. на 1 особу на місяць) за період 01.01.2006-01.01.2019 років.

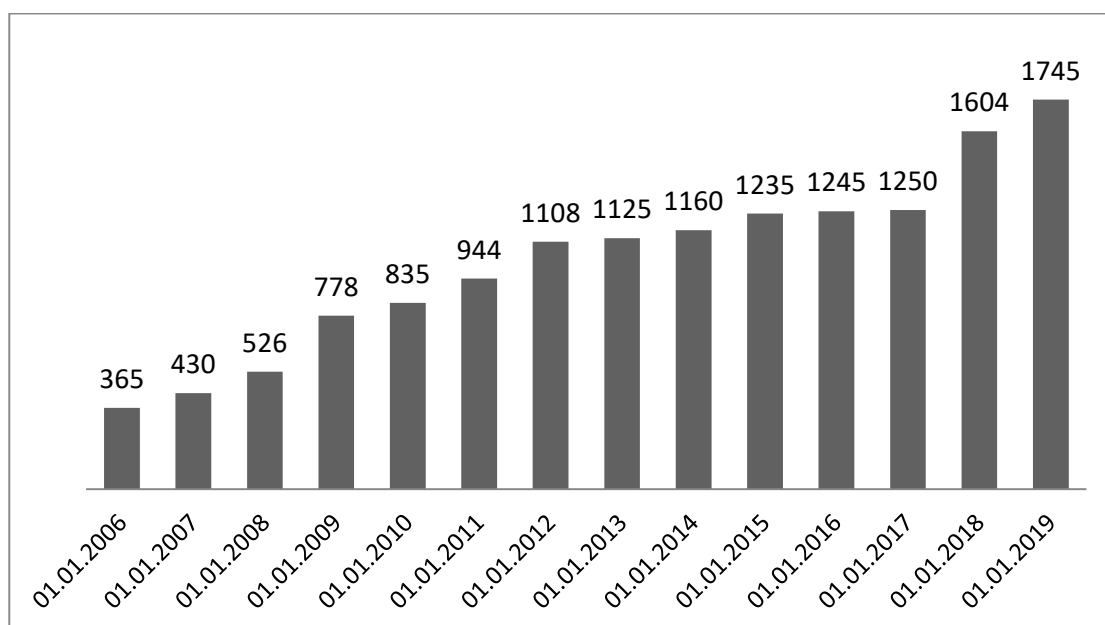

Рис. 2.4. Динаміка межі бідності, (грн. на 1 особу на місяць) за період 01.01.2006-01.01.2019 років

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [24]

Загалом, зменшення рівня відносної бідності на фоні стійкого економічного зростання свідчить про позитивні зміни в розподіл доходів, чого не вдавалося досягти впродовж всіх років моніторингу бідності (з 1999-го року).

У 2018 році порівняно з 2017 р. рівень бідності за витратами нижче фактичного ПМ зменшився з 47,3% до 43,2%, а за доходами – навіть з 34,9% до

27,6%. Така позитивна динаміка відбулася в умовах підвищення розміру фактичного прожиткового мінімуму на 10,9% (з 2941 до 3263 грн. в середньому на особу на місяць). Рівень абсолютної бідності, розрахований на основі офіційно затвердженого прожиткового мінімуму, знизився на 45,8% і опустився до позначки 1,3%. Скоротився також рівень бідності за міжнародним критерієм ООН, але несуттєво: на 01.01.2019 року він становив 1,8%, що на 0,1 в.п. нижче значення на 01.01.2018 року. Такі коливання на малочисельних сукупностях не можуть трактуватися однозначно, оскільки наближаються до рівнів статистичних похибок.

Показники відносної бідності демонструють протилежно направлені тенденції, так за національним критерієм (75% медіани сукупних витрат) відбулося скорочення рівня бідності на 0,3 в.п., а за критерієм з використанням еквівалентної шкали ЄС (60% медіани сукупних доходів) спостерігається суттєве підвищення показника на 1,9 в.п. Така динаміка здебільшого пояснюється випереджаючим зростанням вартісного значення межі відносної бідності за шкалою еквівалентності ЄС2, яке в свою чергу стало наслідком підвищення номінальних доходів переважної більшості населення.

За аналізований період відбулося зростання вартісного значення межі бідності за всіма монетарними критеріями, при цьому найбільше зросло значення межі відносної бідності за шкалою еквівалентності ЄС (на 21,2 %), межа відносної бідності за національним критерієм теж суттєво збільшилася (на 15,7 %). Офіційно затверджений прожитковий мінімум як межа абсолютної бідності збільшився на 8,8%, а фактичний прожитковий мінімум – на 10,9 %.

Зростання рівня бідності відбулося лише за відносним критерієм за шкалою еквівалентності ЄС. За рештою монетарних критеріїв спостерігається зниження показників, найбільш відчутним воно було за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного ПМ – на 20,9% або на 7,3 в.п. Таким чином, за цим критерієм рівень бідності зменшився майже удвічі порівняно з 2015-м роком – з 51,9 до 27,6%.

Показник сукупного дефіциту доходів бідного населення за останній рік зріс лише за одним критерієм – відносним за витратами. Серед усіх критеріїв у 2018 році найвищим був сукупний дефіцит за критерієм витрати нижче фактичного ПМ – 13,4 млрд. грн. на місяць. Саме така сума теоретично була потрібна для підтягування всіх бідних за цим критерієм до межі бідності.

Середній дефіцит доходу на 01.01.2019 року зріс за всіма критеріями виміру бідності, окрім абсолютного за доходами нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму. Середній дефіцит доходу мав великий розмах варіації від 277 грн. на місяць (за доходами нижче законодавчо встановленого ПМ) до 802 грн. на одну бідну особу (за витратами нижче фактичного ПМ). Саме таких коштів не вистачало на 01.01.2019 року в середньому на місяць одній бідній особі залежно від обраної межі бідності. Найбільше (на 15,8% до 534 грн.) збільшився середній дефіцит доходу за відносним критерієм за витратами.

На рис. 2.5 представлена динаміка глибини бідності, в % за період 01.01.2006-01.01.2019 років.

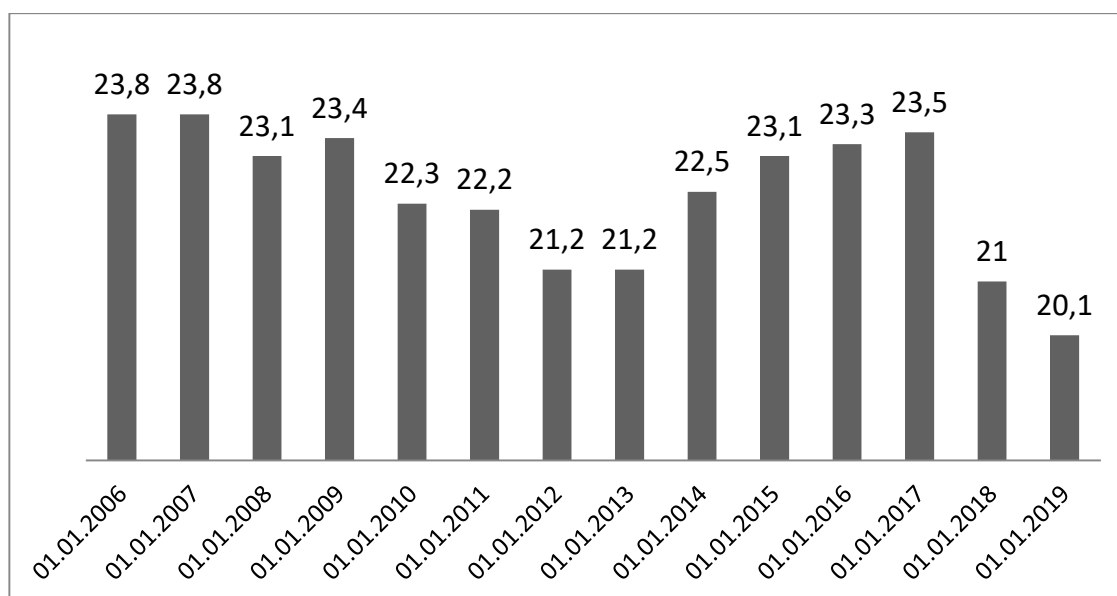

Рис. 2.5. Динаміка глибини бідності, в % за період 01.01.2006-01.01.2019 років

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [24]

Показник глибини бідності на 01.01.2019 року за відносним критерієм за витратами залишився без змін (20,4%), проте за рештою критеріїв (абсолютні критерії за витратами, за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму та доходами нижче законодавчо встановленого ПМ) відбулося помітне зниження показника, відповідно на 1,1; 0,9 та 3,3 в.п.

Таким чином, спостерігається загальне зменшення диференціації серед бідного населення, і наближення його доходів (витрат) до межі бідності.

2.2. Майнове розшарування населення України в статистичному вимірі

На сьогоднішній день бідність у поєднанні з нерівністю доходів у світовій економіці є однією із найбільш актуальних економічних проблем сучасності. Принципи розподілу та перерозподілу доходів передбачають механізм вирішення низки економічних та соціальних проблем, безпосередньо впливають на рівень бідності та суспільного добробуту населення.

Система розподілу визначає можливості отримання доходу від володіння певними ресурсами, систему стимулів до праці, поділ людей на класи і соціальні групи, вирішення проблеми бідності та інше.

У плановій економіці існували зрівняльний розподіл прибутків і доходів та система перерозподілу соціальних благ через суспільні фонди споживання. Така система розподільних відносин дозволяла створити для більшості членів суспільства однакові умови матеріального добробуту, але не створювала стимулів до зростання виробництва, оскільки не передбачала достатньої диференціації і доходів, і суспільства [26, с. 208].

Сьогодні ринкова економіка диктує нові правила, а з ними і нові результати, які не завжди є позитивними. Одним із негативних наслідків сучасної економічної системи є високий рівень диференціації доходів у більшості країн світу.

Проблема злиденності для сучасної України не є загрозливою, на відміну від питання нужденності та незабезпеченості, які є вкрай болючими. За об'єктивними оцінками до середнього класу (за стандартами розвинених країн) в Україні можна віднести 10-12 % населення, ще 1-2 % є багатими та надбагатими. Всіх інших, а це понад 85 %, можна вважати тією чи іншою мірою бідними.

В розвинених країнах структура суспільства зовсім інша: близько 5 % населення є багатими, 80 % – середній клас, 15 % – відносяться до категорії бідних.

Бідність населення має значні негативні наслідки, серед яких одним із головних є втрата людського потенціалу країни, особливо в сфері освіти та охорони здоров'я.

Така ситуація не лише негативно позначається на поточній соціально-економічній ситуації, а є перешкодою для подальшого національного розвитку. Особливої гостроти ця проблема набуває, якщо зважати на сучасні процеси формування постіндустріального суспільства.

Так, за висновками фахівців ООН, якщо кілька десятиліть тому конкурентні переваги були у країн з багатими природними ресурсами, капіталами, то сьогодні економічне зростання на 64 % залежить від людського й соціального потенціалу, від природних ресурсів на – 20 %, від капіталу – на 16 %.

Тому, проблема подолання бідності і сприяння розвитку людського потенціалу є однією з найголовніших для сучасної України, від вирішення якої значною мірою залежить успішність її подальшого соціально-економічного розвитку.

Тому найбільша частка доходів, які не враховуються офіційною статистикою, припадає на 2 останні та найбільш заможні групи населення за рівнем доходів. Це також можна пояснити тим, що саме високодохідні групи населення найбільше скористалися вигодами економічного підйому 2000-2008 років [26, с. 209].

За аналізом кривої розподілу доходів для різних груп населення з 2002 по 2008 роки, можна зробити висновок, що основними верствами населення, які отримали від цього вигоду були найбільш багаті прошарки суспільства, які і до цього отримували високий рівень доходів.

Для найбільш заможних 20% населення України темпи приросту доходів протягом періоду економічного підйому були значно вищими, ніж для середньостатистичного громадянина.

Також можна зазначити, що доходи 10% найменш заможної частини населення також продемонстрували приріст вище середнього по виборці, але з нашої точки зору це відбувалося у результаті вторинного перерозподілу доходів через систему соціальних трансфертів у той час як приріст доходів вище середнього у найбільш заможної частини населення відбувався за рахунок їх первинного розподілу.

Таким чином, з метою оцінювання реальної ситуації щодо майнового розшарування населення України за рівнем доходів та врахування рівня тінізації української на рівні 40% від ВВП необхідно здійснити наступні коригування: збільшити пропорційно до оціненого рівня тіньової економіки України отримувані доходи 2 останніх за рівнем доходів верств населення України.

У результаті проведеного аналізу можна зробити висновок, що за підрахунками квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення є в середньому в 1,5 рази вищим від показника, що надається офіційними джерелами, якщо врахувати тіньовий сектор економіки держави. Аналогічним чином було отримано скоригований показник індексу Джині для України та проаналізованого його динаміку протягом 1980-2017 років [26, с. 209].

З врахуванням тіньового сектору економіки в Україні основні показники рівня нерівності доходів в державі суттєво відрізняються від тих, що надаються офіційними джерелами.

Найбільш повне уявлення про диференціацію доходів населення дає крива Лоренца, яка дає змогу уявити загальну картину розподілу «розшарування» доходів між різними групами населення. Вона показує ступінь нерівності в розподілі доходу в суспільстві та відображає частку доходу, що припадає на різні групи населення, сформовані на підставі розміру доходу, який вони отримують.

Криві Лоренца показують відсутність суттєвого покращення ситуації в розподілі доходів населення за останні шість років, оскільки у 2012 р. 95,8% населення отримали 64,3% сукупного доходу, а лише 4,2% населення – 35,7% доходу, на 01.01.2018 р. спостерігається майже така сама ситуація: 87,2% населення володіють всього 58,2% сукупного доходу, а 12,8% – 41,8%.

Оскільки в умовах ринкової економіки не може бути суцільної рівності, то соціальна політика держави повинна бути спрямована на те, щоб відхилення лінії кривої Лоренца від лінії абсолютної рівності не було надмірним.

Кількісну оцінку сумарної диференціації рівня доходів населення дає коефіцієнт Джині, який широко використовується в міжнародній практиці. Коефіцієнт Джині дає змогу виявити ступінь економічної поляризації суспільства в країні та дає можливість кількісно оцінити цю нерівність. На відміну від кривої Лоренца, яка показує значну диференціацію доходів населення України, коефіцієнт Джині показав протилежний результат.

Квінтільний коефіцієнт диференціації доходів, що коливається в межах 2,9-3,4 та Індекс Джині з середнім значенням близьким до 0,31 більшою мірою відповідають рівню соціальної напруги та занепокоєння населення значним майновим розшарування в державі (рис. 2.6).

За 2004-2018 рр. значення цього коефіцієнта змінилося з 30,02 до 22 тобто зменшилось на 22,2%. У 2015 р. Україна разом з Ісландією (23,6%), Словаччиною (23,7%), Норвегією (23,9%), Словенією (24,5%) та Чехією (25%) потрапила в лідери країн з найнижчою нерівністю доходів населення [27].

Уряди цих країн підтримують високий рівень соціального захисту та проводять політику вирівнювання доходів. В Україні значення коефіцієнта

Джині у 2016 р. становило 25%, що порівняно з розвинутими країнами є одним з найнижчих показників, що має вказувати на низьку диференціацію доходів населення, тобто незначну різницю між бідними та багатими. Наприклад, коефіцієнт Джині у високорозвинених країнах, таких як Данія, Німеччина, Франція, становив 27,4%, 30,1%, 29,2% відповідно.

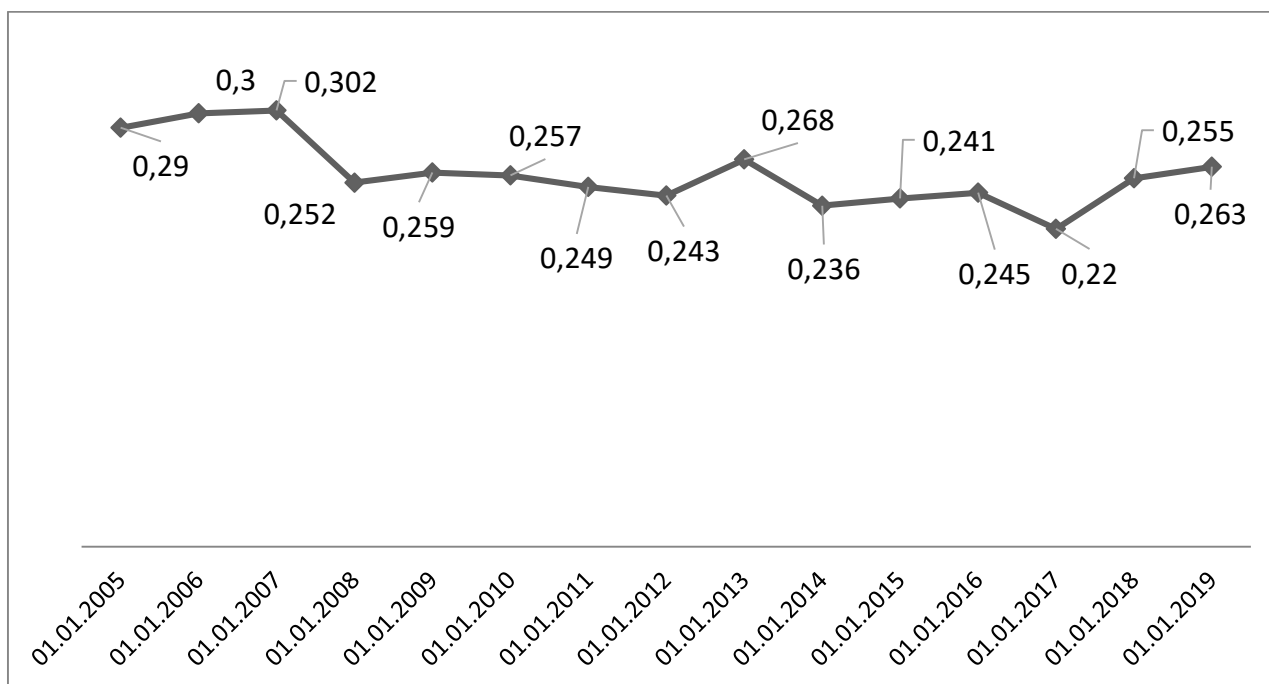

Рис. 2.6. Значення коефіцієнта Джині для України за період 01.01.2005-01.01.2019 років

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [24]

Але якщо розглядати якість і рівень життя населення України, то наша країна займає далеко не перші позиції у світових рейтингах. Таке заниження показника нерівності доходів населення пов'язане з багатьма причинами, такими як недостатня якість вибірових обстежень домогосподарств, недоврахування неформального сектору економіки.

Поряд із високим рівнем бідності в Україні спостерігається посилення поляризації доходів як між соціальними групами населення, так і в розрізі територій, що стимулює збільшення масштабів бідності та знедоленості.

Протягом останніх років має місце інтенсивний процес перерозподілу загального обсягу грошових доходів в Україні на користь заможних груп на тлі скорочення частки доходів найбільш вразливих верств населення.

Проблема бідності в національних масштабах набула крайніх форм за багатьма показниками сучасний соціально-економічний розвиток України не відповідає навіть концепції базових потреб з метою задоволення населення мінімальними благами на основі суспільних запитів.

В цьому контексті, найбільш вагомі пропозиції щодо подолання нерівності доходів населення можливо сформулювати в напрямі здійснення таких суспільно необхідних заходів (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Пропозиції щодо подолання нерівності доходів населення

Джерело: складено автором на основі джерел [26, с. 208-209]

З метою підвищення суспільного добробуту населення окремих країн одним із основних завдань кожної держави повинно бути забезпечення належного рівня життя усіх верств населення, а також стримування надмірної диференціації населення за розміром отримуваного доходу.

Для цього є необхідним: оптимізація системи перерозподілу в державі на прикладі країн Скандинавії; зростання рівня та ефективності державної соціальної підтримки в країні; підвищення податкового навантаження для великого бізнесу та найбільш заможних верств населення; підвищення рівня оплати праці; зменшення рівня безробіття; зменшення рівня корупції; створення рівних можливостей для всіх верств населення у сфері освіти та охорони здоров'я.

2.3. Вплив соціального явища бідності на процеси макроекономічного розвитку України

У даний час в Україні бідність – це масове явище, яке не можна подолати тільки економічними важелями. Проблема бідності в Україні потребує системного підходу для врахування не тільки економічних, соціальних та правових механізмів, але й психологічних аспектів, потребує розглядання в широкому гуманітарному контексті, як явище, що обмежує свободу людини.

Аналізуючи законодавство України, вбачається низький рівень видатків, спрямованих на подолання бідності в Україні. Наявні законопроекти, зареєстровані в Комітеті з питань соціальної політики, лише вносять зміни до законодавства, через що належним чином не впливають саме на вирішення проблеми.

Звісно, головною проблемою системи соціального забезпечення в Україні є недостатність коштів. Для реалізації системного вирішення проблем боротьби з бідністю необхідно конструктивно поділяти видатки на конкретні, найбільш

незахищені, соціальні сфери. При цьому необхідно враховувати динаміку макроекономічних показників (рис. 2.8, 2.9).

Рис. 2.8. Динаміка фактичного та прогнозного значення ІЦВ

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [24]

Рис. 2.9. Динаміка фактичного рівня та прогноз рівня безробіття, %

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [24]

Проблема бідності населення в Україні набуває ще більшого звучання в умовах фінансово-економічної кризи, яка суттєво вплинула на соціально-економічний стан України. Світовий досвід свідчить про те, що у часи економічних та політичних криз проблема бідності надзвичайно загострюється та здатна досягти масштабів соціальної катастрофи. Недарма бідність в Україні полягає, у першу чергу, у стрімкому характері негативних процесів, що почали відбуватися водночас, і тим самим спричинили появу бідності.

На рис. 2.10. Наявний розподіл видатків в Україні на соціальний захист та соціальне забезпечення за 2019 рік.

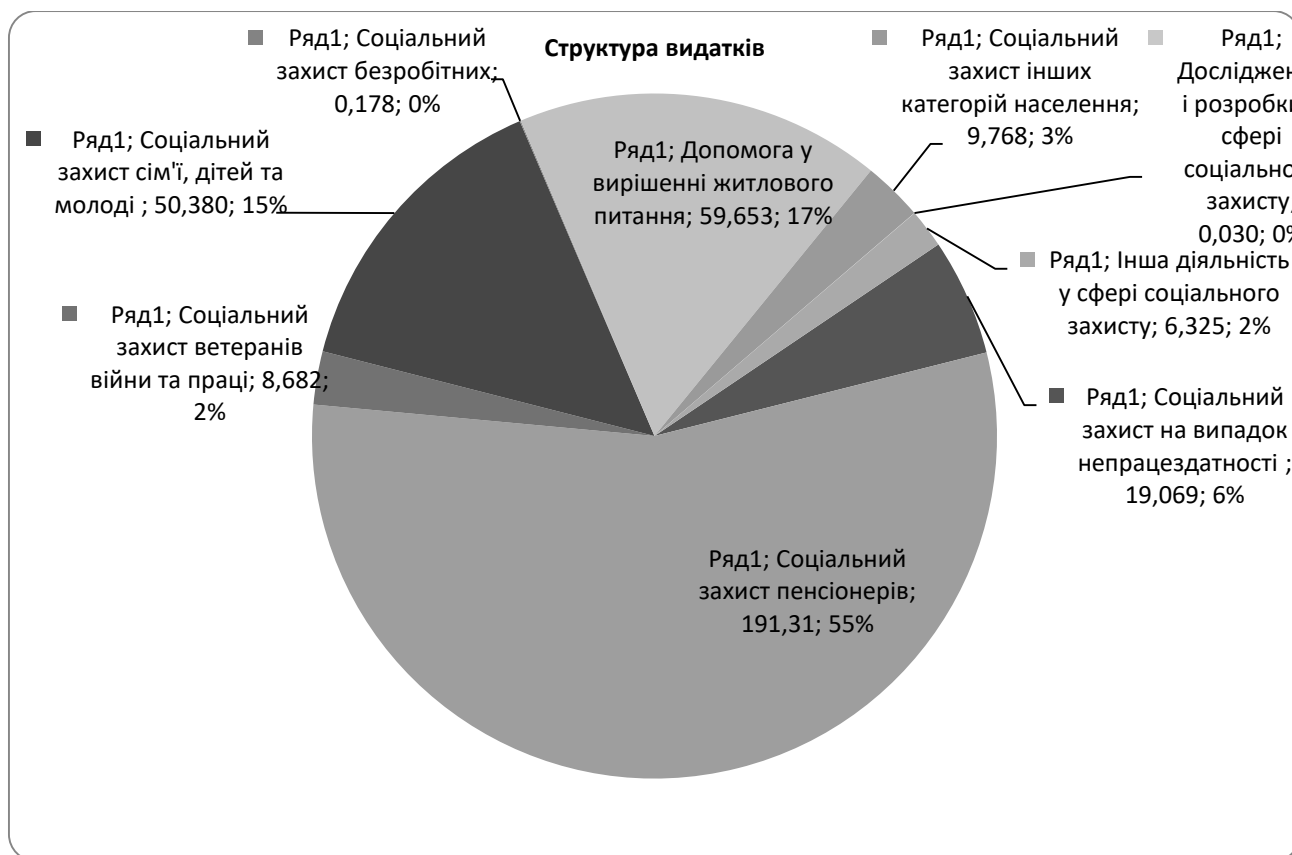

Рис. 2.10. Динаміка та прогноз видатків на Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді, млрд. грн.

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [24]

Вбачається, що основною статтею видатків є саме соціальний захист, зокрема, пенсіонерів – 55,5%. При цьому вбачається, що допомога вказаній категорії населення здійснюється переважно на державному рівні, забезпечуючи необхідні витрати саме з державного бюджету України (рис. 2.11). В наслідок цього з'являється впевненість кожного громадянина, перебуваючого на пенсійному забезпеченні, в реальному систематичному отриманні допомоги, з чого витікає підтримання рівня проживання останніх та зменшення чисельності бідних відповідно.

Рис. 2.11. Динаміка видатків загального фонду державного та місцевого бюджету на соціальний захист пенсіонерів.

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [24]

Встановлено, що найменшу питому вагу видатків становлять дослідження і розробки у сфері соціального захисту – 0,009% (рис. 2.10).

При цьому на рис. 2.12 вбачається, що в період часу з 2007 по 2019 роки ситуація майже не змінювалась, перебуваючи на рівні 0,02 млрд. грн. Це свідчить про недостатню увагу держави до наукових досліджень у цій сфері, що призводить до прийняття неефективних засобів та шляхів реалізації Стратегії подолання бідності в країні. Тому бідність, як соціальний феномен, який виявляється у всіх сферах громадського життя, у всіх аспектах соціальних відносин, заслуговує найпильнішої уваги соціологів [28, с. 81-85].

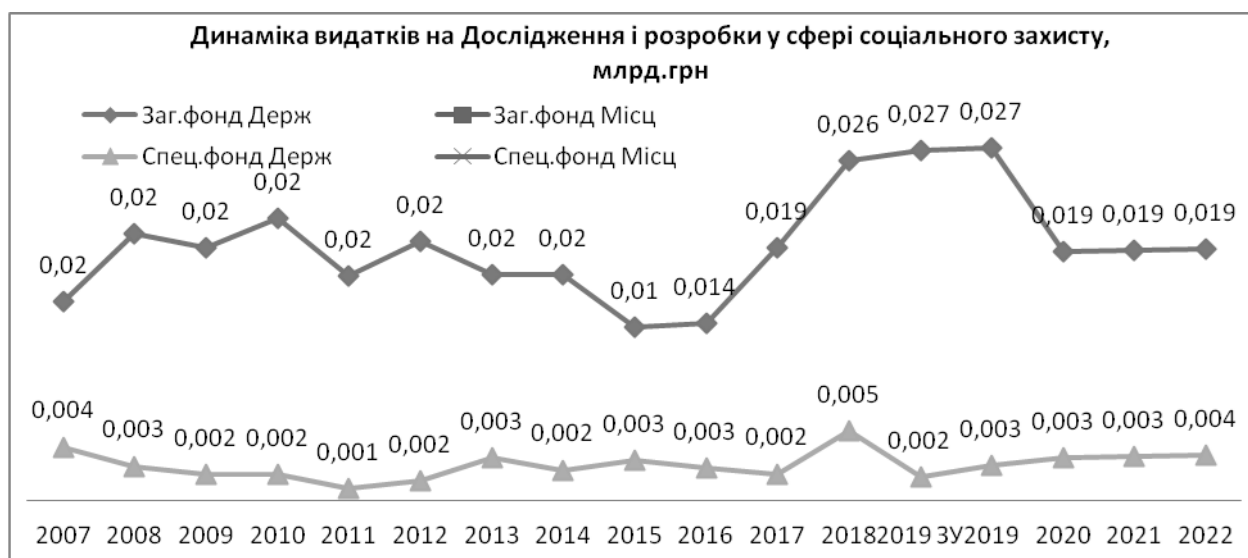

Рис. 2.12. Динаміка видатків на Дослідження і розробки у сфері соціального захисту, млрд. грн.

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [24]

Окрім цього, аналізуючи видатки загального та спеціального фондів, виділені на соціальний захист та соціальне забезпечення, вбачається його зріст, зокрема, видатки зведеного бюджету на 278,1 млрд. грн (рис.2.13), що однозначно вказує на позитивний крок на шляху боротьби з бідністю.

Рис. 2.13. Динаміка видатків зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення.

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [24]

Вважається, що проблема бідності, як соціального феномену, виникає внаслідок порушень об'єктивно зумовлених пропорцій соціального виробництва:

пропорцій діяльності (співвідношення соціально неоднорідних видів праці, співвідношення зайнятого і незайнятого у суспільному виробництві населення);

пропорцій станів (диференціації населення за рівнем забезпеченості матеріальними, духовними й соціальними благами, співвідношення між елементами добробуту та фазами його відтворення);

пропорцій відношень (людина – суспільство – природа, людина – соціальна група – клас – суспільство).

В їх основі лежить ключова пропорція між виробничою і споживчою силою суспільства, виразом якої є співвідношення робочого й вільного часу. Бідність – це не просто складне соціально-економічне, а й культурно-моральне явище, що характеризується нездатністю індивідів або соціальних груп самим оплачувати вартість необхідних благ. Бідність залежить від загального стандарту рівня життя в певному суспільстві.

Нужденність стала звичною реальністю для великих груп населення, не тільки тих, хто опинився в екстремальних умовах, а й для тих, хто раніше міг забезпечити себе і свою родину, тобто для робітників кризових галузей, зокрема осіб з високим рівнем освіти або кваліфікації.

Зниження реальних доходів населення і розповсюдження бідності в Україні в роки ринкових реформ – це результат не тільки падіння обсягів та рівня виробництва, високого рівня інфляції, а й наслідок відсутності ефективних державних механізмів щодо сприяння адаптації населення до нових економічних умов. Загрозливі масштаби бідності та виникнення явища застійної бідності вимагає від держави першочергових дій, направлених на поліпшення становища населення, яке опинилося на межі зубожіння.

У зв'язку із цим виникає необхідність прийняття спеціальної державної програми допомоги бідним верствам населення України.

Адже економічні негаразди неминуче призводять до зниження розміру заробітної плати, зростання заборгованостей із її виплати, зростання утриманців за рахунок звільнених та безробітних, що веде до зниження рівня доходів населення та зростання частки бідних.

Бідними стали люди, які чесно працювали і працюють у державі, жили за її законами, а існуюче в Україні явище бідності зайнятого населення є наслідком порушень у системі оплати праці та формуванні ринку робочої сили [29, с. 38-39].

На рис. 2.14 та 2.15 вбачається, що в період часу з 2007 року по 2020 рік наявний великий зріст здійснених виплат задля Соціального захисту держави на випадок непрацездатності, що вказує на рівень безробітних громадян України та, відповідно, й на рівень бідності.

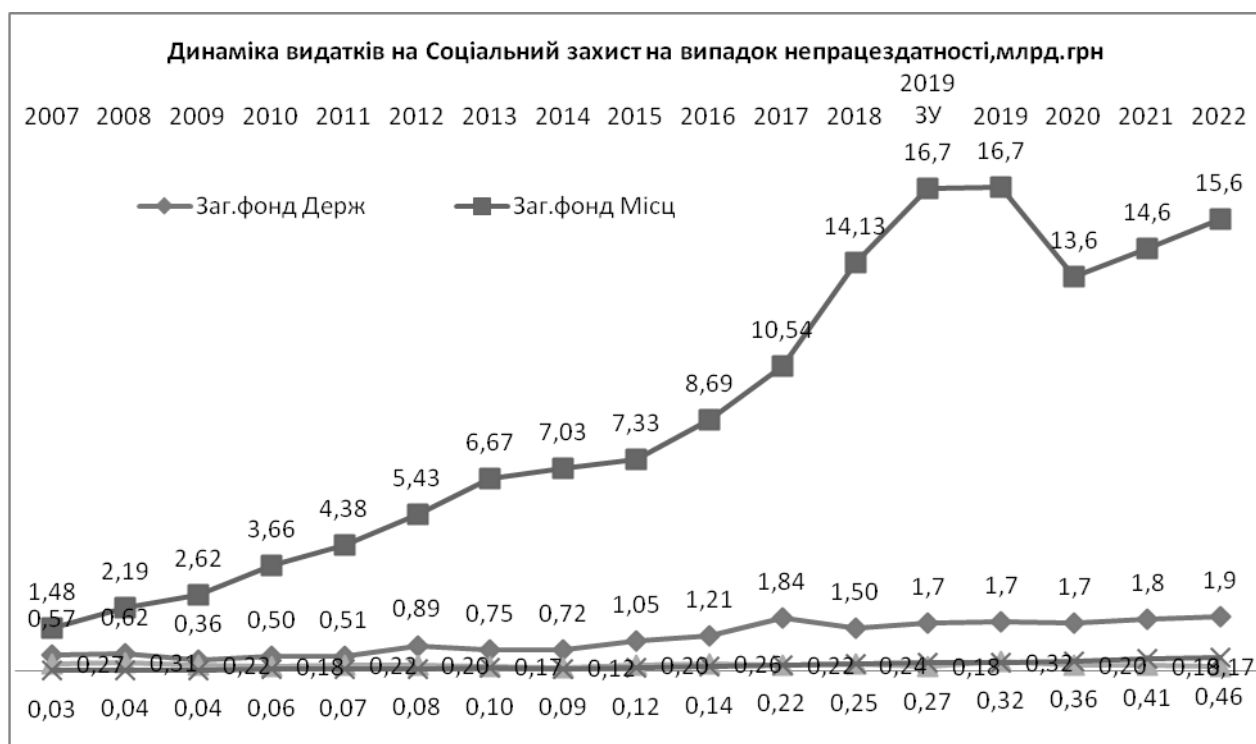

Рис. 2.14. Динаміка видатків на соціальний захист на випадок непрацездатності.

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [24].

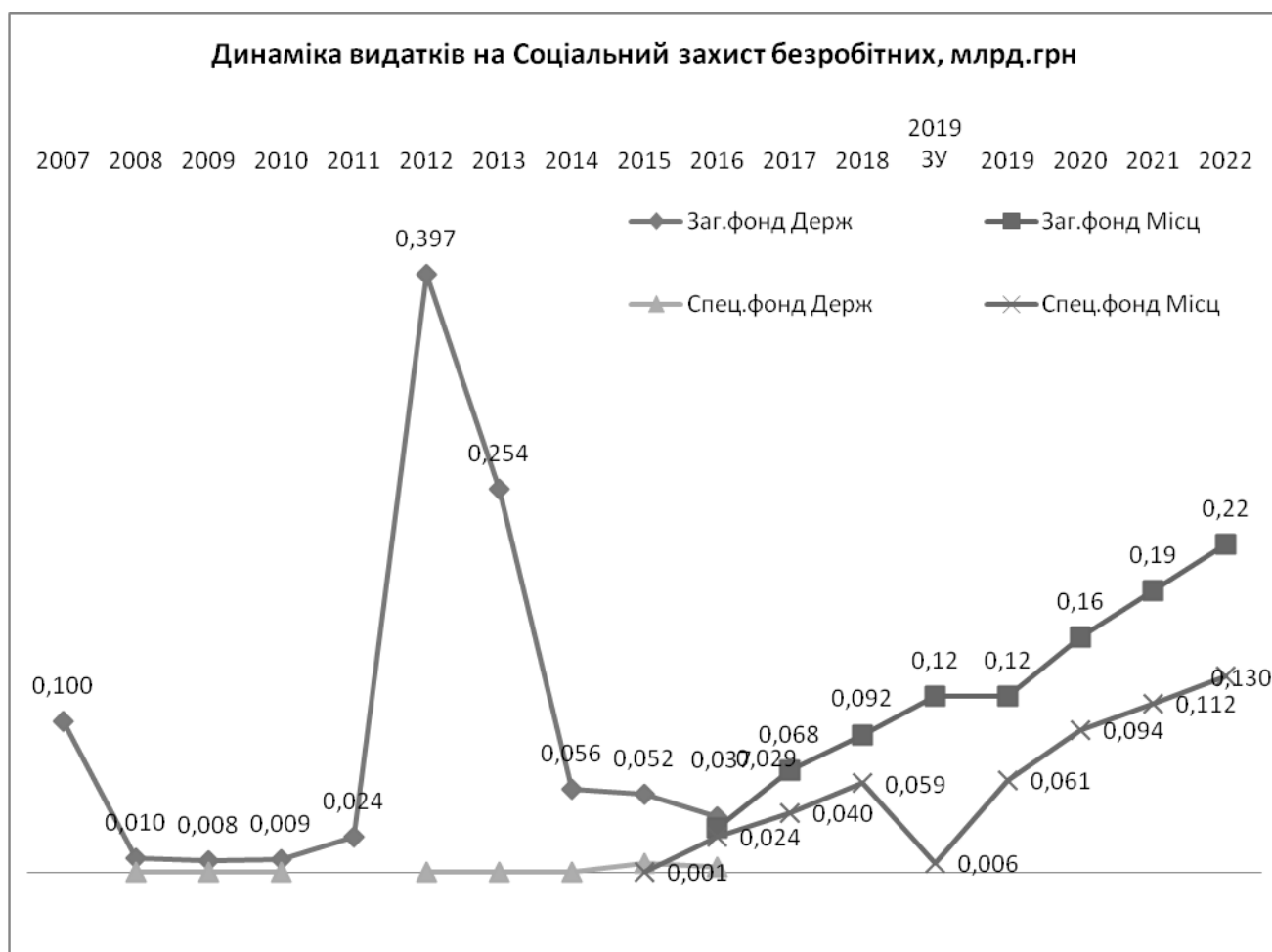

Рис. 2.15. Динаміка видатків на Соціальний захист безробітних, млрд. грн.

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [24]

Одночасно, на підставі Динаміки (рис. 2.16), видатки на Соціальний захист ветеранів війни та праці різко збільшились у 2018 році. Причиною можуть бути виплати учасникам ООС. З кожним роком учасників бойових дій стає все менше, але збільшується їхня кількість внаслідок перебування в зоні ООС, яке триває понині. Це впливає на припинення вказаної категорії осіб трудової оплачуваної діяльності, відсутності сплати податків та поповнення казни України, а тому й на збільшення чисельності бідних громадян.

Більш того вбачається, що з 2016 року виплати з державних фондів й зовсім зупинені, а обов'язок соціального захисту з фінансової точки зору покладається на місцеві бюджети, що вказує на можливість не отримання гідної

допомоги в результаті відсутності коштів на місцевому рівні, що, у свою чергу, призводить до збільшення рівня бідних у країні.

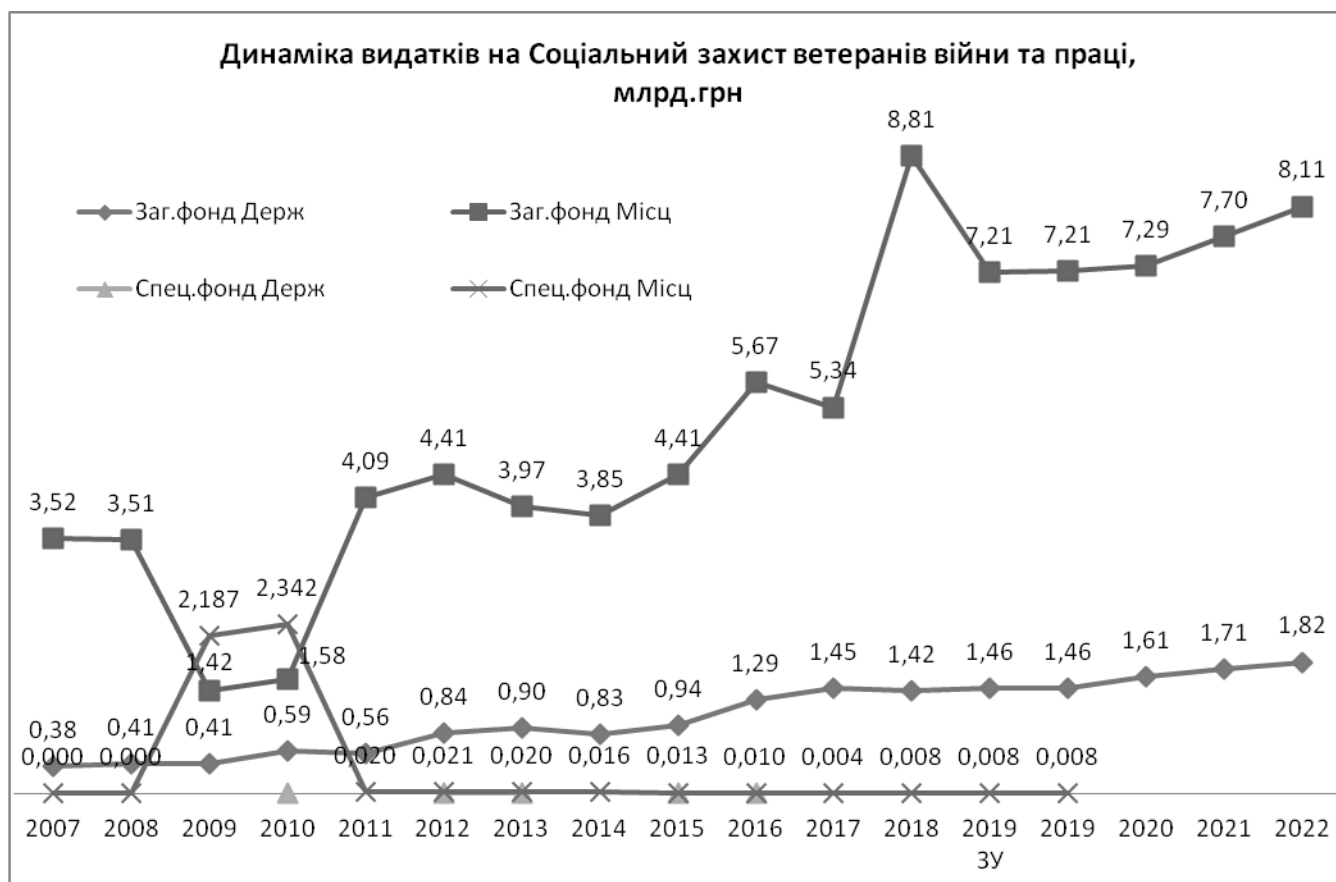

Рис. 2.16. Динаміка видатків на Соціальний захист ветеранів війни та праці, млрд. грн.

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [24]

Окрім вищезазначеного, варто пам'ятати, що бідність не виникла разом із становленням української держави.

Вона існувала і в СРСР. Бідність взагалі є неминучою навіть у дуже багатому суспільстві. За оцінками фахівців Інституту народонаселення і соціальних проблем Академії Наук СРСР, у 1990 р. нижче межі малозабезпеченості мешкало 20-25 % населення країни. На думку міжнародних експертів, в Україні в цей час до бідних можна було віднести близько 11 % населення.

Але, оскільки бідність є результатом соціальної нерівності, це явище завжди камуфлювало. Законодавство України вживає термін

«малозабезпеченість», показник «бідність» почав вживатись лише наприкінці 2002 року.

Збідніння широких верств населення виникло одночасно з появою багатих прошарків, заможність яких пов'язана з несправедливими джерелами і яким не притаманне благодійництво.

Проблема бідності дуже негативно впливає на процеси розвитку суспільства загалом. Скорочення обсягів виробництва й відповідне зниження попиту на робочу силу обернулося зниженням зайнятості, насамперед у промисловості, будівництві та сільському господарстві, які традиційно визначали структуру ринку праці України, призвело до поширення вимушеної неповної зайнятості, зростання рівня і тривалості безробіття.

У промисловості, яка колись визначала обличчя вітчизняної економіки, ці негативні процеси виявилися настільки суттєвими, що чисельність працюючих тут нині поступається чисельності самозайнятих (включаючи тих, хто працює в особистому підсобному господарстві).

Досить важливо висвітлювати питання бідності сімей з дітьми. За низького рівня оплати праці навіть двоє працюючих батьків не завжди можуть забезпечити гідний (за нашими низькими національними стандартами) рівень життя своїм неповнолітнім дітям. Коли працюють і батько, і мати й у родині немає непрацюючих дорослих, бідними є 26,1% сімей з дітьми, – не кажучи вже про багатодітних. Рівень бідності серед родин з однією дитиною становить 29,5%, із двома – 35,9%, із трьома – 47,0%; серед родин із чотирма дітьми він зростає до 64,1%, а з п'ятьма й більше – до 88,7 %.

Кількість дітей до трьох років є особливо помітним фактором ризику (у середньому рівень бідності серед таких родин становить 44,1 %).

Закономірно, що бідність дуже тісно пов'язана з безробіттям. Особливо небезпечне зростання так званого сімейного безробіття, характерного для малих і монофункціональних міст. Наявність у родині хоча б одного безробітного підвищує ризик бідності на 50 %, двох – у 2,3 рази, а трьох і більше (на жаль, в Україні, особливо в так званих депресивних регіонах, є й такі

сім'ї) – у 2,6 рази. Майже половина безробітних жінок має неповнолітніх дітей, а 6 % – це багатодітні матері.

Саме тому, вважаємо необхідним першочергово приділяти увагу саме розвитку сім'ї. Важливо відмітити, що фінансування соціального захисту сім'ї, дітей та молоді відбувається за рахунок загального фонду місцевого бюджету (рис. 2.17).

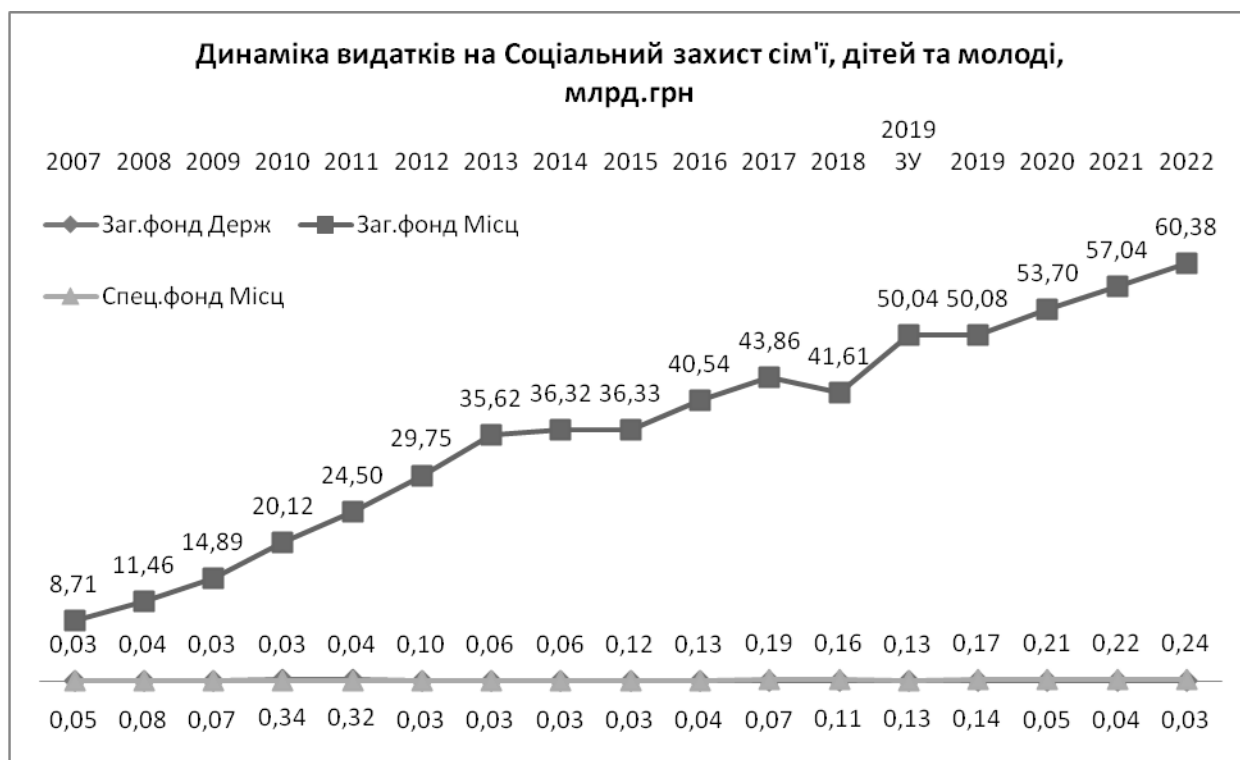

Рис. 2.17. Динаміка та прогноз видатків на Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді, млрд. грн.

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [24]

Наглядно, що видатки на соціальний захист сім'ї, дітей та молоді мають стрімке підвищення, яке відбулось, вочевидь, за рахунок зростання виплат, які передбачені на допомогу при народженні дитини. У 2013 році ці показники значно зросли, відповідно зросли видатки. У 2014 році було встановлено єдину суму виплат. Більш того, припинилися виплати по догляду за дитиною віком до 3 років.

Таким чином, вбачається низький рівень соціальної державної допомоги, який, незважаючи на стрімке збільшення видатків, не вирішує питання боротьби з бідністю в цілому.

Бідність, як явище соціально-економічного характеру, надає негативної дії і в короткостроковій, і в тривалій перспективі на різні сфери суспільного життя. При цьому можна виділити декілька основних наслідків від збільшення масштабів і глибини бідності, які безпосередньо вплинуть на динаміку економічного розвитку України, рівень її конкурентоспроможності в глобальному економічному середовищі, і таким чином – на ієрархічне положення національної економіки в системі соціальних зв'язків [30, с. 32-39].

Демографічні наслідки посилення бідності – значне зниження народжуваності і зростання смертності населення, підвищення рівня захворюваності і травматизму, скорочення середньої тривалості життя, що веде фактично до депопуляції і втрати національного генофонду. У економічному контексті дія цих чинників істотно зменшує трудовий потенціал країни і тим самим обмежує відтворювальні можливості її економічної системи.

Соціальними наслідками бідності слід рахувати збільшення безробіття і нелегальної зайнятості, посилення криміногенної обстановки, появу актів громадянської непокори. Ці проблеми, породжувані бідністю, а часто і відсутністю коштів для існування, перешкоджають соціальній стабільності в суспільстві, знижують якість життя, збільшують витрати бюджету на соціальну допомогу і охорону правопорядку.

Економічні наслідки розповсюдження бідності в Україні пов'язані з перспективами її макроекономічного розвитку, а також інтеграції країни в міжнародну економіку як повноправного суб'єкта зовнішньоекономічних відносин [31, с. 18].

Отже, бідність в Україні – це перш за все суспільна проблема, яка вимагає практичних дій, потребує об'єктивної та всебічної наукової оцінки поширення бідності в суспільстві з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування для розробки ефективних програм соціальної допомоги й упорядкування несправедливої диференціації доходів населення.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ, ШЛЯХИ ТА РЕГУЛЯЦІЯ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

3.1. Роль держави та Світового банку в подоланні бідності

В Україні низька ефективність економічного реформування та недієвість законодавчого механізму соціальної спрямованості спричинили розшарування населення за рівнем матеріального забезпечення, призвели до поширення бідності, маргіналізації громадян, відбулося загострення кризи зайнятості, звуження відтворення людського потенціалу, погіршення стану здоров'я і життєдіяльності населення, що стало загрозою для розвитку людського, трудового й інтелектуального потенціалів українського суспільства.

У країні з відносно однорідним складом населення за короткий термін утворився вузький прошарок багатих і дуже багатих людей одночасно з масовим зубожінням громадян. Більшість людей не має навіть того рівня доходів і соціальних гарантій, які були раніше, що продукує фізичну деградацію і моральну дезорієнтацію народу.

При розподілі соціальних благ та реальному доступі до них має місце порушення принципів рівності прав. Загальною є тенденція невиконання конституційних гарантій щодо безоплатності соціальних послуг у державних закладах охорони здоров'я, освіти, надання соціального житла тощо.

Як свідчать результати соціологічних досліджень [32], понад двом третинам населення України не вистачає стабільності в суспільстві і соціальних гарантій, які забезпечують відчуття впевненості в завтрашньому дні.

Існуюча система соціального захисту, зокрема, соціальна допомога і соціальні компенсації не захищають малозабезпечені верстви населення від бідності. Неефективний перерозподіл доходів та несправедливий розподіл

державних трансфертів, спрямованих на соціальну підтримку громадян, провокують завищені очікування від держави.

Державна політика щодо подолання бідності через механічне вирівнювання доходів соціально вразливих груп населення не має комплексного характеру і дає лише тимчасовий ефект, що, в кінцевому рахунку, призводить до великих соціальних видатків з державного бюджету, але не вирішує проблему масштабної бідності.

Таким чином, в Україні є актуальним створення такої системи соціального захисту населення, яка здатна адекватно реагувати на соціально-економічні ризики та сприятиме зменшенню бідності в усіх групах населення.

У зв'язку з цим, основоположними причинами бідності в українському суспільстві виступають державно-управлінські та соціально-економічні чинники, а також протиріччя між вимогами ринкової системи господарювання та соціальними цінностями, життєвими настановами і орієнтаціями, притаманними пострадянській масовій свідомості.

Політика Української держави щодо подолання бідності обумовлена суперечностями суспільного розвитку, викликаними формуванням і наслідками ринкової економіки.

Відбулося превалювання характерних рис і механізмів ліберальної моделі суспільних відносин, якій притаманна субсидіарна державна політика, що допомагає виключно тим, хто не отримує мінімум життєвих засобів власними силами.

Водночас вітчизняна система соціальної підтримки, соціального захисту відноситься до соціал-демократичної моделі з високими соціальними гарантіями не тільки для малозабезпечених громадян, а й для всього населення.

Підтвердженням останнього є українська система соціальних і професійних пільг, що нині охоплює майже половину населення. Якщо розрахувати всю кількість пільг, які містяться у нинішньому законодавстві, то для їх обслуговування необхідна сума, співрозмірна приблизно половині державного бюджету України [33, с. 143].

Хаотичне поєднання різних моделей суспільних відносин, несистемне, фрагментарне застосування їх компонентів у стратегічних напрямках призвели до неузгодженості між собою мети, засобів та механізмів її досягнення.

Діагностика патологічних явищ у суспільному та політичному житті України засвідчує, що готові рецепти різних моделей суспільного розвитку суперечили між собою, намагання їх запровадити на вітчизняних теренах відбувалося без врахування помітної різниці в економічних ресурсах, традиціях, соціальному досвіді, ментальності тощо.

Відповідно, неможливим виявилось застосовувати механізми соціального захисту населення, притаманні промислово розвинутим країнам з високим рівнем життя і соціальних гарантій.

У таких державах ефективну боротьбу з бідністю ведуть в умовах стимулювання національного виробництва і використання джерел самозабезпечення: праці і підприємництва. Всі економічні, фінансові та інші інструменти макроекономічної і регіональної політики мають бути спрямовані на це оживлення.

Натомість Україна вимушена була застосувати підхід, характерний для країн, що розвиваються. Оскільки доходи значної частини людей надто низькі, розподіл соціальної допомоги, в тому числі продовольчої, медичної, комунально-побутової, освітянської тощо, стає по суті основним методом підтримки мільйонів тих, хто бідує.

Такий підхід є дестимулюючим і помилково покладений в основу нинішньої державної політики в сфері соціального захисту населення України.

Отже, держава виявилась нездатною проводити повноцінну соціальну політику та адекватно вирішувати проблеми.

З іншого боку, амбівалентність масової свідомості, відсутність нової парадигми соціальних цінностей українського суспільства призвела до того, що бідні верстви населення послуговуються колишніми нормами і цінностями, які виправдовують їх перебування у такому стані.

Державний патерналізм, обумовлений авторитарним адміністративно-командним стилем управління і радянською дійсністю, породив установки на соціальне утриманство, обмеженість потреб, слабку економічну активність, відсутність мотивації досягнення тощо.

Наслідком традиційного патерналізму є перекладання вирішення наявних проблем на державу і пасивне очікування позитивних змін та реформ, відсутність волі, ініціативності й бажання змінити ситуацію, відмова людини від власної активності щодо свого життя, інертність, стереотипність мислення і поведінки.

Тобто в свідомості цієї частини громадян міцно закріпилося переконання, що добробут – це предмет відповідальності держави. Отже, частина населення перекладає вирішення власних проблем виключно на органи державної влади, що веде до соціальної пасивності, формування безвідповідальності за себе і за своє майбутнє.

Як наслідок, заходи, які здійснювала держава для зниження масштабів бідності, не давали потрібного соціально-економічного ефекту. Стратегія подолання бідності від 15 серпня 2001 року (далі – Стратегія) містила рецепти подолання наслідків бідності, а не подолання причин її поглиблення і поширення в українському суспільстві.

Було запропоновано основні принципи державної політики щодо подолання бідності, а не її механізми. Правильно окреслено об'єкти допомоги від держави, а суб'єкти, де ключовим є людина праці, не набули належної ролі і місця у відповідних процесах.

Комплекс заходів з подолання бідності в Україні, на наш погляд, обмежувався лише пасивними методами соціальної політики, які неспроможні кардинально змінити ситуацію. Ті заходи, що механічно підвищують розміри соціальної допомоги на невеликі відсотки до мізерної суми державної допомоги, яка виплачується малозабезпеченим верствам населення, не просто не забезпечують очікуваний ефект, а й перешкоджають можливостям дійсно підвищити рівень життя цим категоріям громадян.

Відповідно, гуманістична мета і запропоновані засоби не узгоджувалися між собою. Тому Стратегія і не досягла поставленої мети, її нереально було зреалізувати повною мірою задекларованими заходами.

За оцінкою вчених НАН України [34, с. 270], реалізація зазначеної Стратегії та державна політика щодо подолання бідності не дали очікуваних результатів, адже за весь період не було вирішено двох основних проблем: зменшення ризиків бідності серед домогосподарств з дітьми та серед сільського населення.

Такий стан зумовив прийняття Указу Президента України «Про невідкладні заходи з подолання бідності» [35]. Новий Указ Президента України наголосив на необхідності створення загальнодержавної програми подолання та запобігання бідності в Україні на 2010-2015 роки.

Але знову обмежилися планом заходів без конкретних механізмів їх реалізації, у зв'язку з цим, розроблення чергової програми боротьби з бідністю позбавлене принципово нових підходів до вирішення цієї проблеми, свідчить про фрагментарність державної політики, звуження її до можливості подолання наслідків, а не ліквідації причин.

Заходи виходять зі спрощеного розуміння ризиків бідності для окремих категорій населення, адже це призводить, з одного боку, до неефективного витрачання бюджетних ресурсів на соціальний захист, а з другого – до порушення структурних співвідношень в економіці та розбалансування економічної системи.

Для розв'язання конкретних практичних завдань з подолання бідності в Україні необхідно здійснити аналіз основних ризиків бідності та складу бідного населення, дослідити причини теперішнього стану і передбачити наслідки та перспективи на майбутнє.

Українському суспільству притаманний високий рівень бідності серед економічно активного населення, що пов'язано як з високим рівнем безробіття, так і з низькою заробітною платою або довготривалою затримкою її виплати.

Сьогодні 79% бідних складають домогосподарства, в яких проживає хоча б одна працююча особа [36, с. 35].

Широкомасштабна бідність сформувалась у працюючих у бюджетній сфері та в стагнуючих галузях промисловості. Бідність залишається поширеним явищем серед сімей з дітьми з обома працюючими батьками – майже третина сімей з дітьми є бідними, що в 1,7-2,0 рази перевищує бідність у домогосподарствах без дітей [36, с. 36].

Серед домогосподарств без дітей найгірша ситуація традиційно спостерігається в домогосподарствах, де всі особи старше 75 років, адже особи старших вікових груп не можуть заробити додатковий до пенсії дохід.

На диференціацію населення за доходами впливають також регіон проживання і розмір населеного пункту. Найвищий рівень бідності спостерігається у сільській місцевості, в столиці рівень бідності традиційно найнижчий. Проблема бідності має ще й інфраструктурний вимір – жителі сіл та малих міст значно обмежені у доступі до якісних медичних, культурно-освітніх та побутових послуг.

На тлі стабілізації показників відносної бідності всього українського населення зростають рівень та глибина бідності селян. Окрім проблеми монетарної бідності для України характерні значні масштаби депривації, тобто бідності за умовами життя.

Найактуальнішими аспектами депривації різних категорій населення фахівці [36, с. 38] визначають неналежні житлові умови, високу вартість послуг з охорони здоров'я, неможливість повноцінного відпочинку, відсутність соціальної інфраструктури.

Визначаючи подальші шляхи подолання бідності в Україні, слід виходити з того, що працездатна частина населення має бути забезпечена роботою і гідною заробітною платою, що дасть змогу викоринити бідність серед працюючих громадян і значно знизити рівень бідності серед малозабезпечених, соціально вразливих верств населення, а також стане підґрунтям для формування середнього класу – основи стабільності суспільства.

Необхідна принципова корекція політики доходів через перенесення акцентів із підтримки соціально вразливих верств населення на стимулювання ефективної економічної діяльності працездатних громадян.

При цьому актуальними заходами є зменшення безробіття, скорочення низькооплачуваної та «тіньової» зайнятості, а також усунення хронічної диспропорції між результативністю праці та заробітною платою, забезпечення зростання реальної заробітної плати як основного джерела грошових надходжень населення та важливого стимулу до трудової активності відповідно до зростання ВВП.

Важливим залишається комплекс заходів щодо сприяння зміцненню позицій середнього класу через розвиток малого і середнього бізнесу.

Нагальним питанням зменшення бідності нинішніх і майбутніх пенсіонерів є проведення пенсійної реформи, а саме поступовий перехід від виплати пенсій, що призначаються на пільгових умовах або за вислугу років із солідарної системи до недержавних пенсійних фондів, а також запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи.

Для недопущення поширення бідності серед соціально вразливих верств населення доцільно розширити спектр можливостей для працевлаштування людей з особливими потребами та зайнятості людей похилого віку. У цьому зв'язку варто запозичувати перевірений часом досвід економічно розвинутих країн.

З метою подолання бідності в українському суспільстві має бути переглянуто підходи до платних медичних і освітніх послуг для малозабезпечених категорій населення, особливо для дітей, що потребує розробки механізму реалізації конституційних прав громадян на безоплатні освіти і охорону здоров'я.

Водночас необхідно забезпечити доступ економічно активного населення до надання якісних медичних послуг через формування повномасштабної системи медичного страхування.

Розв'язання проблеми бідності в Україні неможливе без модернізації системи державної соціальної допомоги та створення сучасної системи соціальних послуг. Потребує кардинального реформування система надання пільг [38], має бути переглянуто підходи щодо житлової політики, в тому числі будівництва та надання соціального, пільгового житла. Для запобігання поширенню хронічної бідності необхідно забезпечити такий розподіл наявних соціальних коштів, за якого їх отримають саме ті, хто має гостру потребу.

Важливо посилити надання адресної соціальної допомоги, насамперед, у соціально неблагополучних, депресивних регіонах, де спостерігаються великі масштаби бідності та рівень життя населення значно нижчий за середній, а також надати більше повноважень місцевим органам влади щодо надання цільової адресної допомоги.

Зниженню рівня бідності також сприятиме удосконалення системи державних соціальних стандартів і гарантій. Зокрема актуальним є перегляд методики розрахунку прожиткового мінімуму, враховуючи регіональні особливості рівня та глибини бідності.

З метою запобігання поширенню бідності на селі необхідно покращувати соціальну інфраструктуру в сільській місцевості.

Особливої уваги на сучасному етапі подолання бідності потребують питання поляризації доходів, тобто збільшення розриву між бідними та багатими прошарками населення.

У цьому зв'язку погоджуємося з вітчизняними науковцями в тому, що уникнення надмірної диференціації доходів та досягнення їх більш справедливого розподілу потребує кардинального реформування системи первинного перерозподілу доходів, зокрема, не оподатковувати доходи у межах прожиткового мінімуму, а запровадити низку податків на багатство, надмірну нерухомість і спадщину тощо. Варто застосувати досвід європейських країн, де більше податків на споживання, менше – на заробітну плату.

При цьому, досвід не тільки Європейських країн, а й країн інших частин світу. Адже аналізуючи шляхи подолання бідності в Україні, важливо

пам'ятати про досвіт міжнародного співтовариства щодо надання допомоги державі міжнародними організаціями.

Ще на початку XIX ст. німецький письменник Іоган Ріхтер визначив бідність не як індивідуальне, а як соціальне явище. На його думку, «бідність є єдиним тягарем, який стає тим важчим, чим більше людей його носять [39]. Тому ще на початку XXI ст. боротьба із глобальною бідністю визнана однією із найважливіших цілей розвитку в Декларації тисячоліття ООН, що стали відомі як Цілі розвитку тисячоліття. Провідною міжнародною інституцією у сфері боротьби з глобальною бідністю є Група Світового банку (далі – ГСБ), особливістю політики якої є те, що допомогу (фінансову і технічну) вони надають переважно не на негайне подолання гострих соціальних проблем, а на створення середовища підвищення добробуту населення у довгостроковій перспективі, причому здебільшого власними силами бідної країни (поліпшення інвестиційного клімату, забезпечення тендерної рівності, структурне реформування економіки, лібералізацію грошового та зовнішнього секторів, зменшення зовнішнього боргу тощо).

Недарма у 1992 році Україна набула членства у ГСБ. При цьому, наразі серед міжнародних кредитно-фінансових організацій Світовий банк (далі – Банк) є другим, після Міжнародного Валютного Фонду, кредитором України, який надає позики, ставки відсотку по яких значно менші, ніж ставки відсотку за кредитами комерційних банків. Ресурси цієї організації використовуються для підтримки державного бюджету, здійснення інституційних та структурних реформ, підготовки та реалізації довгострокових інвестиційних проектів, які відповідають пріоритетним напрямам економічного розвитку України. Більш того, ГСБ підтримує органи влади у реалізації програми реформ, мета якої полягає в середньостроковій стабілізації банківської системи та відновлення фінансового посередництва.

За роки співробітництва Банк затвердив для України 50 позик загальним обсягом 10,1 млрд. дол. США, з яких отримано 7,4 млрд. дол. США [40]. Значна

доля цих коштів, була позиками на структурні перетворення та реформування фінансового сектора і подальший розвиток банківської системи.

Виділений на сьогоднішній день портфель проектів Міжнародної фінансової корпорації (далі – МФК) становить 695 млн доларів США (за власний рахунок; із цієї суми не сплачено близько 70,8 млн доларів США) [41]. На стадії реалізації перебуває 12 проектів, метою яких є модернізація інфраструктури, зокрема проекти з реабілітації гідроелектростанцій, передачі електроенергії, розвитку міської інфраструктури, покращення автомобільних доріг та безпеки руху, підвищення енергоефективності, в т.ч. у секторі централізованого теплопостачання, розвитку міської інфраструктури, модернізації системи соціальної підтримки населення України, поліпшення охорони здоров'я.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що проект удосконалення системи соціальної допомоги в Україні (далі – ПУССД) та програма Позики на підтримку політики розвитку сприяли активному політичному діалогу про точність надання адресної допомоги за рахунок заходів, спрямованих на завершення введення моделі «одного вікна», розробленої для управління всіма видами всенародної соціальної допомоги та підтримуваної новою Інформаційною системою управління. Сьогодні проект вже повністю завершений, оновлені за рахунок ПУССД місцеві управління соціального захисту дозволяють надавати матеріальну допомогу і пов'язані з нею послуги в кращих, більш гідних умовах.

Станом на теперішній час, Міністерство та Комітет цифрової трансформації України співпрацює з Банком, який задля розвитку широкосмугового доступу по всьому світу має практику фінансування телекомунікаційних проектів у різних регіонах світу.

Крім того, Міністерство цифрової трансформації України у партнерстві з Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC), членом ГСБ, готується до запуску Національної онлайн-школи для підприємців на веб-порталі «Дія.Бізнес» [42].

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії подолання бідності» від 16 березня 2016 року №161-р-р, фінансування реалізації Стратегії подолання бідності (далі – Стратегія) здійснюється в межах коштів державного та місцевих бюджетів, фондів загальнообов’язкового державного соціального страхування, інших не заборонених законодавством джерел. Більш того, у загальній частині Стратегії зазначається саме міжнародний досвід, який свідчить про можливість зменшення бідності та соціального відчуження з використанням засобів соціальної та економічної політики шляхом розширення доступу до послуг освіти, охорони здоров’я та інших послуг соціальної сфери, поліпшення стану навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, особливо в сільській місцевості [43]. Таким чином, не виключається можливість використання для реалізації Стратегії коштів саме ГСБ.

Важливо відмітити, що уряд країни своїм розпорядженням від 02 березня 2020 року затвердив план заходів на 2020 рік з реалізації Стратегії подолання бідності, що вказує на відновлення роботи у напрямку боротьби з бідністю та ймовірним зменшенням її кількості.

Попри це, не можна не висвітлити позицію науковців, які вважають оцінку ефективності співпраці України з Банком не однозначною. На думку Рибальченко К.О., співпраця України з Банком упродовж усього періоду виявилася малоефективною. Стратегії, які використовувалися Банком в Україні, не принесли належного позитивного результату, а більшість проектів, що реалізовувалися, не були успішними. Подальший розвиток співробітництва має базуватися на посиленні ролі української сторони. Вона має проявляти більшу активність щодо ініціювання проектів, а не чекати пропозицій Банку. Також варто додати, що оцінка доцільності та прогнозування ефективності майбутнього проекту має покладатися здебільшого на органи української влади та національних незалежних експертів [44].

Максимальний соціально-економічний ефект від співпраці України та Банку може бути досягнутий за рахунок дотримання таких вимог:

1) максимальна відповідність форм і способів надання допомоги Банку потребам економічного та соціального розвитку України; 2) орієнтація на забезпечення політичного, економічного та фінансового зростання держави; 3) проведення ретельного аналізу щодо залучення позикових коштів Банку. Кредитування необхідно здійснювати тільки у разі відсутності можливості внутрішнього залучення (з державного бюджету, через комерційне кредитування, надання приватних гарантій); 4) використання залучених коштів Банку як реального джерела погашення боргів виключно з метою їх ефективного і повного використання; 5) застосування різних механізмів співпраці з Банком, що будуть найбільш вигідними при реалізації кожного окремого проекту; 6) першочерговість економічної безпеки країни, що може бути забезпечено за рахунок кількісного обмеження обсягів позик [45].

Зокрема, Дж. Стігліц наголошує на тому, що багатостороння допомога з боку міжнародних організацій, які він називає «місіонерськими установами», допомагає багатим державам експлуатувати бідні країни завдяки більшому контролю, владі та праву голосу над останніми і нав'язувати ідеї вільного ринку «відсталим» суспільствам, що посилює периферійний характер окремих країн та регіонів світу [46].

Незважаючи на суперечливі відгуки науковців, вчених, представників влади щодо доречності впливу Банку на ринкову політику у нашій державі, вважаємо, що саме він є одним з найважливіших інститутів фінансової та технічної допомоги Україні. Попри те, що економіка України не набула стрімкого розвитку за цей період, наявність позитивного ефекту від даної співпраці не можна заперечувати. Було досягнуто значних покращень у соціальній сфері, сфері освіти та розвитку інфраструктури.

Більш того треба розуміти, що Банк не лише надає фінансову допомогу, а являє собою джерело інформації про питання розвитку, адже Україна ніколи не розглядала і не реалізовувала членство у Банку лише як засіб отримання дешевих кредитних ресурсів. Взаємодія з Банком надає доступ до економічних знань, досвіду та експертизи практично всіх країн світу.

Вважаємо, що основою нової побудови взаємовідносин мають бути національні інтереси та стратегічні пріоритети України. Оптимізація алгоритму співпраці з Банком має здійснюватися в напрямі підвищення її ефективності. Форми та механізми співпраці повинні унеможливити звичайне «проїдання» запозичених коштів і бути спрямовані на досягнення конкретних результатів на шляху подальшого соціально-економічного розвитку нашої країни. Подальший розвиток співробітництва зі Світовим банком має ґрунтуватися на посиленні ролі української сторони. Вона повинна брати активнішу участь в ініціюванні проектів, а не чекати на пропозиції, що надійдуть від Світового банку.

Вбачаємо необхідність узгоджувати нові Проекти, спрямовані на широкомасштабну боротьбу з бідністю та досягненню стабільності економічного зростання шляхом створення нових робочих місць, для чого уряд України має ввести в дію служби по стимулюванню та заохоченню громадян України з метою підтримки переходу працездатних одержувачів від отримання адресної допомоги до працевлаштування.

3.2. Економіко-математичне дослідження основних факторів впливу на бідність в Україні

Як вже відмічалось, на рівень бідності впливає значна кількість чинників різного типу. Тому першим етапом економіко-математичного дослідження були виділені фактори, які впливають на бідність:

- Прожитковий мінімум;
- Мінімальна заробітна плата;
- Обсяг валового внутрішнього продукту;
- Рівень безробіття;
- Індекс інфляції в Україні;
- Середньомісячний розмір пенсії.

Оскільки основним джерелом інформації для дослідження бідності в Україні є результати обстежень домогосподарств, то при відборі факторів враховувалась наявність статистичної інформації, яка отримана з цього інформаційного джерела.

Не викликає сумніву той факт, що великий вплив на рівень бідності населення країни мають фактори, які характеризують економічне становище України, рівень життя населення, зокрема його платоспроможний попит, становище на ринку праці, соціальний стан населення. Що стосується такого соціального фактору, як рівень безробіття, то слід відмітити, що погіршення економічного стану, як в країні, так і в окремих регіонах призвело до значного зниження майже всіх соціальних показників.

Безробіття сприяє зниженню матеріального рівня населення, що, в свою чергу, викликає емоційне, стресове перенапруження людини і має істотний вплив на її здоров'я. Тому в модель введено показник – рівень зареєстрованого безробіття. Одними з головних чинників, які сприяють зростанню рівня бідності населення останнім часом є скорочення доходів більшості населення та зростання рівня цін. Тому в модель були введені показники середньомісячної пенсії, мінімальної заробітної плати та індекс інфляції.

Факторні навантаження показників зовнішнього середовища отримані за результатами обертання методом біквартімакс початкових даних із використанням програмного продукту Statistica 8 на основі значень шести показників, що впливають на бідність в Україні, за 14 років: 2005-2018 рр. (вихідні дані для проведення факторного аналізу – табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Вихідні дані для проведення факторного аналізу

Значення показника по роках	Показник					
	Прожитковий мінімум, (грн.)	Мінімальна заробітна плата, (грн.)	Обсяг валового внутрішнього продукту, (млрд. дол.)	Середньомісячний розмір пенсії, (грн.)	Індекс інфляції в Україні, (%)	Рівень безробіття, (%)
01.01.2006	423,00	332,00	86,10	323,80	110,30	7,80
01.01.2007	472,00	400,00	107,80	417,70	111,60	7,40
01.01.2008	532,00	460,00	142,80	497,00	116,60	6,90
01.01.2009	626,00	605,00	180,00	798,90	122,30	6,90
01.01.2010	701,00	744,00	117,20	942,70	112,30	9,60
01.01.2011	875,00	922,00	136,40	1039,60	109,10	8,90
01.01.2012	953,00	1004,00	163,20	1156,00	104,60	8,70
01.01.2013	1095,00	1134,00	175,80	1252,40	99,80	8,20
01.01.2014	1176,00	1218,00	183,30	1464,30	100,50	7,80
01.01.2015	1176,00	1218,00	131,80	1521,60	124,90	9,70
01.01.2016	1330,00	1378,00	90,60	1573,00	143,30	9,50
01.01.2017	1544,00	1600,00	93,40	1690,30	112,40	9,70
01.01.2018	1700,00	3200,00	112,20	1808,90	113,70	9,90
01.01.2019	1853,00	3723,00	130,80	2556,70	109,80	9,10

Джерело: розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [24]

Результати факторного аналізу представлені на рис. 3.1. Кількість факторів впливу на бідність визначено за критерієм Кайзера, відповідно до якого значимими для аналізу визначено ті фактори, власні значення яких перевищували 1,0 [39] (рис. 3.2).

У результаті аналізу отриманих факторних навантажень у дослідженні виділено два найбільш значимих фактори. На рис. 3.3 наведено результати оцінки впливу виділених зовнішніх факторів на бідність в Україні.

		Factor Loadings (Biquartimax normalized)		
		Extraction: Principal components		
		(Marked loadings are >.700000)		
Variable		Factor 1	Factor 2	
Прожитковий мінімум, (грн.)		0,982772	0,025870	
Мінімальна заробітна плата, (грн.)		0,939484	-0,034953	
Обсяг валового внутрішнього продукту, (млрд. дол.)		-0,082753	-0,868680	
Середньо-місячний розмір пенсії, (грн.)		0,978337	-0,034967	
Індекс інфляції в Україні, (%)		0,000956	0,797285	
Рівень безробіття, (%)		0,735980	0,453787	
Expl.Var		3,354130	1,599305	
Prp.Totl		0,559022	0,266551	

Рис. 3.1. Результати проведення факторного аналізу

Джерело: розраховано та складено за допомогою програмного продукту Statistica 8

Eigenvalues (Spreadsheet1)				
Extraction: Principal components				
Value	Eigenvalue	% Total variance	Cumulative Eigenvalue	Cumulative %
1	3,427023	57,11705	3,427023	57,11705
2	1,526412	25,44021	4,953435	82,55725

Рис. 3.2. Результати визначення кількості груп факторів впливу на бідність в Україні

Джерело: розраховано та складено за допомогою програмного продукту Statistica 8

Отже, на рис. 3.3 наведено результати оцінки впливу виділених зовнішніх факторів на бідність в Україні із зазначенням відсотків дисперсії кожного фактора, отриманого при проведенні факторного аналізу в ПП Statistica 8.

У результаті визначено фактор, який найбільшим чином впливає на бідність в Україні, на 55,90 % визначаючи мінливість стану зовнішнього середовища, та включає в себе такі індикатори: індекс інфляції в Україні, обсяг валового внутрішнього продукту. Перелік та економічний зміст показників, що сформували даний фактор, обумовив його визначення як макроекономічний.

Другий виділений фактор, що на 26,66 % пояснює мінливість зовнішнього середовища щодо бідності в Україні, охоплює такі показники: прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата, середньомісячний розмір пенсії, рівень безробіття. Даний фактор визначено як демографічний.

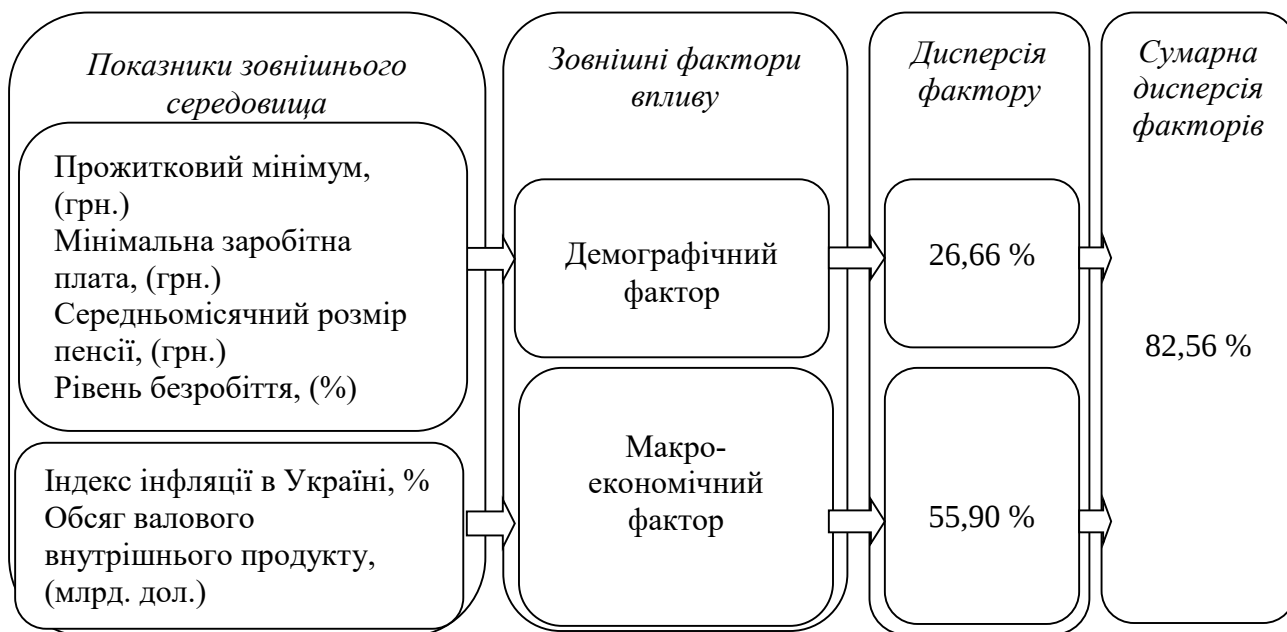

Рис. 3.3. Результати оцінки впливу зовнішніх факторів на бідність в Україні

Джерело: розраховано та складено за допомогою програмного продукту Statistica 8

У сукупності окреслені фактори на 82,56 % пояснюють зміну стану бідності в Україні, що підтверджується показником накопиченої дисперсії та свідчить про високу якість проведеного факторного аналізу.

З метою визначення сукупного впливу компліментарних і деструктивних факторів зовнішнього середовища на бідність в Україні побудовано інтегральний показник впливу зовнішнього середовища на рівень бідності в Україні.

Його розраховано методом адитивної згортки: здійснено через додавання добутків значення відповідного фактора за період, отриманого в результаті факторного аналізу на його ваговий коефіцієнт, який відповідає значенню процента дисперсії кожного з факторів [39]. Результати розрахунків наведені в табл. 3.2.

Інтегральний показник побудовано на базі отриманих у результаті факторного аналізу значень факторів, в основі розрахунку яких нормування показників (табл. 3.2), яке проведено діленням абсолютного відхилення

фактичних значень показників від середніх на середньоквадратичне відхилення [32].

Таблиця 3.2

Динаміка інтегрального показника впливу зовнішніх факторів на бідність в Україні

Значення інтегрального показника по роках	Фактор 1 (Макроекономічний)	Фактор 2 (Демографічний)	Інтегральний показник впливу зовнішніх факторів
01.01.2006	0,72	-1,28	0,06
01.01.2007	0,30	-1,24	-0,16
01.01.2008	-0,18	-1,22	-0,43
01.01.2009	-0,60	-0,96	-0,59
01.01.2010	0,54	-0,33	0,21
01.01.2011	-0,13	-0,21	-0,13
01.01.2012	-0,86	-0,06	-0,50
01.01.2013	-1,44	0,06	-0,79
01.01.2014	-1,67	0,18	-0,89
01.01.2015	0,72	0,37	0,50
01.01.2016	2,17	0,37	1,31
01.01.2017	0,68	0,82	0,60
01.01.2018	0,30	1,49	0,56
01.01.2019	-0,54	2,01	0,23
Відсоток дисперсії факторів, %	55,90	26,66	82,56

Джерело: розраховано та складено за допомогою програмного продукту Statistica 8

Таким чином, результатом є побудована система показників оцінки впливу зовнішнього середовища на бідність в Україні за виділеними факторами та в цілому.

У результаті проведених досліджень щодо інтерпретації оцінювання впливу зовнішнього середовища на бідність в Україні здійснено наступну фінансову інтерпретацію впливу зовнішнього середовища в залежності від напрямку та характеристики його впливу на бідність в Україні:

стимулюючий – зовнішнє середовище сприяє розвитку бідності в Україні шляхом надання економічних, правових та інших стимулів та можливостей;

нейтральний – в зовнішньому середовищі відсутні як яскраво виражені можливості, так і обмеження для розвитку бідності в Україні;

деструктивний – зовнішнє середовище характеризується наявністю явищ, що перешкоджають розвитку бідності в Україні.

У зв'язку з тим, що значення інтегральних показників, на основі яких оцінено вплив зовнішнього середовища на бідність України, не має фіксованих границь, у дослідженні використано закон Фібоначчі (золотого перетину) [40].

Золотий перетин (золота пропорція) – це закон пропорційного зв'язку цілого і складових його частин. Класичний приклад золотого перерізу – завдання про розподіл відрізка в крайньому і середньому відношенні, коли ціле так відноситься до більшої своєї частини, як більша частина до меншої.

Основа золотої пропорції володіє одночасно властивостями адитивності і мультиплікативності. Зважаючи на те, що значення інтегральних показників, на основі яких оцінено вплив зовнішнього середовища в цілому та у розрізі виділених факторів, змінюються від 2,17 до -1,67, та відповідно до золотої пропорції (1:1,618) [40]:

$$1 / 1,618 = 0,618$$

$$1 - 0,618 = 0,382$$

$$\max + |\min| = 2,17 + |-1,67| = 3,84$$

$$\max = 3,84 * 0,382 = 1,47$$

$$1,67 - 1,47 = 0,2$$

$$\min = 3,84 * 0,618 = 2,37$$

$$2,17 - 2,37 = -0,2$$

$$0,2 < I \leq 2,17$$

$$-0,2 < I \leq 0,2$$

$$-1,67 < I \leq -0,2$$

Таким чином, розроблено наступну шкалу діапазонів впливу зовнішнього середовища на бідність в Україні як для загального інтегрального показника, так і для показників за факторами (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Шкала діапазонів впливу зовнішнього середовища

Діапазон зміни інтегрального показника впливу зовнішнього середовища I_{zovn_ser}	Характеристика впливу зовнішнього середовища
$0,20 < I_{zovn_ser} \leq 2,17$	Стимулюючий
$-0,20 < I_{zovn_ser} \leq 0,20$	Нейтральний
$-1,67 < I_{zovn_ser} \leq -0,20$	Деструктивний

Джерело: розраховано та складено автором

Таким чином, в табл. 3.3 представлено шкалу діапазонів впливу зовнішнього середовища на бідність в Україні.

У зв'язку з цим в табл. 3.4 наведено результати оцінки впливу факторів зовнішнього середовища на бідність в Україні відповідно до розрахованих значень часткових показників та інтегрального показника, і на основі побудованої шкали діапазонів (табл. 3.2).

Таблиця 3.4

Динаміка впливу зовнішнього середовища на бідність в Україні

Напрямок впливу по роках	Фактор 1 (Макроекономічний)	Фактор 2 (Демографічний)	Інтегральний показник впливу зовнішніх факторів
01.01.2006	↑	↓	→
01.01.2007	↑	↓	→
01.01.2008	→	↓	↓
01.01.2009	↓	↓	↓
01.01.2010	↑	↓	↑
01.01.2011	→	↓	→
01.01.2012	↓	→	↓
01.01.2013	↓	→	↓
01.01.2014	↓	→	↓
01.01.2015	↑	↑	↑
01.01.2016	↑	↑	↑
01.01.2017	↑	↑	↑
01.01.2018	↑	↑	↑
01.01.2019	↓	↑	↑

Примітка:

↑ – стимулюючий вплив зовнішнього середовища

→ – нейтральний

↓ – деструктивний

Таким чином, в результаті аналізу табл. 3.4 визначено, що зовнішнє середовище переважно спричиняє стимулюючий вплив на бідність в Україні.

Політико-економічна криза 2013-2014 років та збройний конфлікт на Донбасі нанесли нищівний удар по економіці України. За обсягом ВВП країна була відкинута на десять років назад. Відповідно, основні показники бідності повернулися та навіть перевищили рівень 2005 року. З'явилася нова категорія бідних – вимушені переселенці. У зв'язку із цим можна констатувати, що державні установи провалили виконання Цілей Розвитку Тисячоліття щодо боротьби з бідністю.

3.3. Стратегія подолання бідності в Україні

Однією із найважливіших функцій будь-якої держави є забезпечення високої якості життя її населення та справедливий розподіл доходів, що обумовлюються значними складнощами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Тому бідність населення є глобальним суспільним явищем, яке супроводжує людську цивілізацію протягом всього існування. Але масштаби, форми, структура та тенденції бідності різняться в кожній країні і залежать від її ресурсного забезпечення, географічного положення, природно-кліматичних умов, політичної стабільності, наявності прогресивної еліти, але найбільше – від обраної економічної моделі економічного розвитку та ефективності механізмів державного регулювання.

Сьогодні приблизно 80 % населення світу має в розпорядженні лише 6 % світового багатства, а один відсоток найзаможніших володіє більш ніж половиною світового багатства. Середній дохід у 20 найбільш багатих країнах у 37 разів перевищує середні доходи в 20 найбідніших і за останні 40 років цей розрив подвоївся [41, с. 5].

Усвідомлення глобальності цієї проблеми обумовили спільні дії міжнародних інституцій та національних урядів для її вирішення або

зменшення. Це має позитивні наслідки, оскільки призвело до зменшення бідності на 1,7 % кожного року з 1990 р. до 1998 р., але глибоку бідність побороти не вдається. За даними Світового банку в 2000 р. на планеті 2,8 млрд населення планети живе менше, ніж на 2,0 \$ на день та 1,2 млрд – на 1,0 \$ в день, 44 % з яких проживає у південній Азії. Якщо у багатих країнах недоїдають 5 % дітей до 5 років, то у бідних – 50 % [42, с. 3].

На сьогодні у світі за межею бідності (мають менше 1,25 \$ на день) продовжує жити 1,1 млрд осіб, що продовжує турбувати прогресивну світову спільноту, яка об'єднується для вирішення цієї болючої глобальної проблеми, а підвищення цього порогу до 1,9 \$ США збільшить їх чисельність ще на декілька мільйонів осіб. Тільки в Україні прогнозується їх зростання до семи мільйонів осіб. Тому однією із цілей третього тисячоліття визначено зменшення частки людей, що живе в умовах крайньої бідності через низькі доходи, а саме – менше ніж 1,0 \$ на день. Перед світовими лідерами та міжнародними інституціями постало реальне завдання щодо зменшення частки бідного населення з 16 до 3% (на один мільярд в абсолютному значенні) до 2030 року [42].

Проблеми бідності та шляхи її подолання гостро стоять на питанні денному в Україні протягом останніх 25 років. Причиною бідності та значного майнового розшарування українців стали несистемні реформи суспільного життя при переході на засади ринкової економіки та демократизації як суспільно-політичних, так і економічних інститутів. Ці процеси радикально змінили складові якості життя населення, а саме: структуру і джерела доходів, майнові характеристики домогосподарств, споживчу поведінку, мобільність населення, умови проживання та призвели до зuboжіння і значного майнового розшарування населення.

На сьогодні в Україні за даними Світового банку за межею бідності знаходиться близько 80 % населення і процес зuboжіння продовжується у зв'язку із військовою агресією Росії, політичною нестабільністю, різким падінням економіки, підвищенням тарифів на ЖКП, спекулюванні на вимогах

МВФ, корупцією. Перед владою стоїть реальне завдання – подолання паралічу розвитку країни, впровадження соціальних інновацій та формування інститутів, що адекватні сучасним викликам цивілізаційного розвитку в затяжній фазі турбулентності.

Необхідно відзначити, що на державному рівні проблема бідності стояла на порядку денному з початку отримання незалежності Україною. Але несистемні реформи перехідного періоду в українському соціально-економічному та політичному просторі призвели до різкого падіння рівня життя населення, якості життя та зuboжіння. Офіційно бідність була визнана у 2001 р. у «Стратегії подолання бідності», яка визначала основні напрями та етапи подолання цього складного соціально-економічного явища. Передувало цьому прийняття у 2000 р. «Цілей розвитку Тисячоліття» ООН, в яких пріоритет надавався подоланню бідності у всьому світі. Проте тільки 10 країн світу погодилися виділити 0,7 % ВВП на боротьбу з бідністю та досягнення сталого розвитку.

На цьому тлі в Україні в 2003 р. також були розроблені «Цілі розвитку Тисячоліття на період до 2015 р.», в яких значну увагу приділено подоланню бідності у країні. Для прискорення процесу подолання бідності приймається Комплексна програма забезпечення реалізації Стратегії подолання бідності (Постанова Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2001 р. № 1212), щорічно затверджуються плани заходів, спрямованих на зменшення бідності, розробляються та виконуються регіональні програми подолання бідності.

Аналіз результатів реалізації Стратегії показав його значущість, хоча і рівень відносної бідності залишився стабільним на рівні 27 %, у 2011 р. він становив 24,3 %, але менше ніж прогнозувалося (21,5 %). Позитивним є поступове підвищення межі бідності з 175 грн у 2001 р. до 944 грн у 2010 р. (майже в п'ять разів). Але оскільки Україні не вдалося подолати бідність, то для подальшого посилення цієї роботи видано Указ Президента України від 26.02.2010 р. № 274 «Про невідкладні заходи з подолання бідності», на виконання якого в серпні 2011 р. приймається «Цільова соціальна програма

подолання та запобігання бідності на період до 2015 року». Програмою визначено такі напрями з вирішення проблем бідності:

- відновлення виробництва та стимулювання економічного зростання; сприяння зайнятості населення та розвиток ринку праці;
- удосконалення механізму оплати праці та соціального діалогу як основних чинників створення умов для гідної праці;
- розвиток системи соціального страхування;
- удосконалення пенсійної системи та подальше проведення пенсійної реформи;
- реформування системи соціального захисту;
- соціальна підтримка сімей, дітей та молоді;
- поліпшення медичного обслуговування громадян [43].

Програма стала важливим стратегічним документом, але необхідно визначити її погану структурованість, декларативність, застосування застарілих підходів, безліч показників (що властиво моніторингу) та не врахування всіх аспектів багатовимірної бідності.

Питання подолання бідності у світі залишається першочерговим і регламентуються Європейською соціальною хартією, а також Цілями сталого розвитку, що схвалені на Саміті ООН на період з 2015 до 2030 року. Тому відповідно до цього Кабінет Міністрів України своїм Розпорядженням від 10.03.2016 р. № 161-р схвалив «Стратегію подолання бідності», якою визначено механізми запобігання бідності та основні завдання з вирішення цієї проблеми на період до 2020 року на виконання Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом на 2014-2017 роки [44].

Забезпечення виконання системних заходів для вирішення проблем бідності реалізується завдяки запровадженню методики багатовимірного оцінювання бідності за відносними й абсолютними критеріями та проведення моніторингу показників бідності на основі обстежень умов життя домогосподарств за методологією MOT. У новій Стратегії подолання бідності закладено додаткові механізми та заходи для зменшення масштабів бідності,

запобігання її поширення, удосконалення методології оцінювання та моніторингу. Реалізація Стратегії має відбуватися за такими чотирма основними напрямками:

1) розширення доступу до продуктивної зайнятості, сприяння зростанню доходів населення від зайнятості та виплат у системі державного соціального страхування для забезпечення умов гідної праці;

2) забезпечення доступу населення до послуг соціальної сфери незалежно від місця проживання, мінімізація ризиків соціального відчуження сільського населення;

3) мінімізація ризиків бідності та соціального відчуження найбільш вразливих категорій населення;

4) запобігання бідності та соціальному відчуженню серед внутрішньо переміщених осіб.

Досягнення цілей та реалізація Стратегії має ґрунтуватися на дотриманні принципів соціальної справедливості у розподілі суспільного багатства; проведення структурних економічних реформ завдяки ефективній структурній перебудові економіки; модернізації підприємств, інноваційного розвитку виробництв. Прийнята стратегія дуже містка і включає багато різних напрямків діяльності, тому потребує розроблення чітких механізмів реалізації та контролю за її виконанням, джерел фінансування в умовах децентралізації та підвищення ролі місцевого самоврядування і обов'язкового продовження після зміни владної еліти.

Таким чином, урядом України для подолання бідності зроблено багато кроків, хоча вони мали несистемний характер, але дозволили досягти певних позитивних результатів. Проте загострення соціально-економічної та політичної кризи, зовнішня агресія Росії, анексія АР Крим, руйнування інфраструктури на сході країни, падіння економіки, зростання інфляції, недостатній професійний рівень урядовців та системна корупція знівельовали попередні незначні досягнення, погіршили рівень життя населення та спричинили появу нових соціально відторгнених груп.

Для вирішення проблеми бідності Україні необхідно вирватися із її пастки, що являє собою спіраль кола вад: відсутність надійних прав власності – короткостроковість інвестицій – виведення капіталів за кордон – злиття бізнесу і влади – формування моделі консервації слабкої економіки – низькі доходи населення – стискання внутрішнього ринку – слабка економіка. Таким чином вадове коло бідності формується поєднанням трьох взаємопов’язаних джерел – домінуючої парадигми розуміння економічних процесів, проблем із правами власності та корупцією, відсутності правильного економічного курсу розвитку, що повною мірою притаманне Україні. Для того щоб вирватися із кола бідності, Україні необхідно відійти від стратегії паліативної економіки (полегшення страждань від бідності) та перейти на стратегію економічного розвитку на основі емуляції (використання позитивного досвіду розвинених країн), а не стратегії порівняльної переваги [45, с. 59].

Всі багаті країни світу, на думку Є. Райтнера та інших сучасних економістів, стали такими завдяки слідуванню рекомендацій досмітовських економістів під час вибору ними економічної політики, що ґрунтується на інноваційному розвитку високопродуктивного виробництва, захисті власних ринків і товаровиробників та значних інвестицій у людський капітал.

Тому Україні необхідно переосмислити свою сучасну промислову політику і розробити важку для країни стратегію переходу на види економічної діяльності, що генерують високу зростаючу, а не спадаючу віддачу. Потребується і сильна політична воля та державницька гідність для відстоювання власних інтересів перед міжнародними інституціями, особливо в питаннях дотримання Вашингтонського консенсусу, який на початку перебудови запустив програму крайнього збідніння українців.

ВИСНОВКИ

Перехід України до ринкової економіки призвів до високої диференціації окремих соціальних груп за рівнем життя, зростання частки бідного населення. Ця проблема формує серйозну загрозу національній безпеці, зачіпаючи не окрему людину, а суспільство загалом.

На поглиблення розшарування суспільства впливає також недостатня діяльність держави у сфері зменшення соціальної нерівності, відсутність ефективних реформ та визначення пріоритетів на коротко-, середньо- і довгострокову перспективу.

Складна економічна ситуація, обтяжена збройним конфліктом на сході країни та анексією Криму, призводить до зростання бідності та соціального відчуження серед населення України, особливо серед вразливих груп, як-от внутрішньо переміщені особи, багатодітні сім'ї, люди з інвалідністю, представники сільських громад, діти-сироти та ін.

Так, за даними Міністерства соціальної політики України, бідними є майже 30% українських домогосподарств. Наявні розміри мінімальних стандартів оплати праці спричиняють ситуацію, при якій кожен п'ятий працюючий громадянин є офіційно бідним.

У зв'язку з девальвацією національної валюти відносно долара США (на 97,3% на початок 2015 р.) й зростанням інфляції, рівень реальних доходів населення значно знизився а рівень безробіття населення працездатного віку (за методологією МОП) склав 10,0% економічно активного населення

Основними причинами бідності населення України залишаються: низький рівень соціальних стандартів та гарантій, а саме, занижений розмір прожиткового мінімуму, відтак і мінімальної заробітної плати, розмірів соціальної допомоги; заборгованість із виплат заробітної плати; високий рівень безробіття серед молоді та ін.

Вирішення проблеми в Україні потребує розробки системи комплексних науково – обґрунтованих і більш дієвих заходів, які повинні враховувати

профіль, специфіку та особливості формування і поширення бідності, причини її виникнення та засоби її подолання, а саме нової, більш дієвої Стратегії подолання бідності та механізмів її реалізації.

Завдання держави передбачає поетапне зменшення рівня бідності та соціального відчуження шляхом забезпечення доступу до продуктивної зайнятості, підвищення доходів від зайнятості та виплат в системі державного соціального страхування, удосконалення регіональної політики, підтримки належного рівня та якості життя найуразливіших категорій громадян, попередження бідності серед внутрішньо переміщених осіб.

Подолання бідності неможливо без врахування особливостей суспільного розвитку України, що обумовлює сучасні підходи до розробки та здійснення відповідно державної політики.

Аналіз причин нинішнього стану бідності в українському суспільстві засвідчує, що її подолання має відбуватися через підвищення рівня та якості життя працездатних осіб, а не лише найбідніших прошарків населення. Зазначене вимагає комплексної системи заходів і відповідних змін у соціальному захисті.

Вирішення проблеми бідності та низького рівня соціального захисту населення в Україні слід пов'язувати не тільки з економічним розвитком, а й з існуючою системою соціальних цінностей, ефективністю діяльності державних інститутів, дієвістю механізмів державного управління соціальним розвитком, результативністю співпраці органів державного управління, місцевого самоврядування і суспільства, громадян.

Відсутність системного підходу до реалізації політики держави нівелює зусилля органів державної влади всіх рівнів та органів місцевого самоврядування, гальмує суспільний поступ, призводить до розчарувань і зниження довіри населення до влади, формує в масовій свідомості соціальний песимізм.

Державне мислення передбачає аналітичність, прагматичність і стратегічність. Без системного, стратегічного мислення неможливо здійснювати

комплексні реформи, важко координувати взаємо обумовлюючі складові державної політики, формувати перспективи суспільного розвитку.

Отже, подолання бідності потребує концептуальної стратегії системи соціального захисту населення. Відповідно, цілісність, концепційність і прогностичність державної політики в сфері соціального захисту населення призведе до значного зниження рівня бідності в Україні.

У дослідженні проведено оцінку впливу факторів зовнішнього середовища на бідність в Україні з використанням методу факторного аналізу. Виявлено, що за останні роки спостерігається переважно стимулюючий вплив факторів зовнішнього середовища на зріст бідності в Україні.

Важливим принципом під час розроблення стратегії боротьби з бідністю для влади має бути її базування на трудовій, а не на соціально-дотаційній основі з пріоритетом довгострокових програм розвитку національної економіки та забезпечення високого рівня зайнятості.

Безперечно, це потребує формування ефективної підтримки соціально уразливих груп населення (людей літнього віку, інвалідів, сімей з дітьми, внутрішньо переміщених осіб та біженців) та взяття на себе значних зобов'язань у сфері підвищення соціальних стандартів та посилення соціальної справедливості. Уряду необхідно залучати до цих програм громадянське суспільство та впроваджувати соціальні інновації.

Україні необхідна стратегія неоіндустріалізації із впровадженням різних видів високотехнологічної економічної діяльності (з високою добавленою вартістю та зростаючою віддачею), а не зосередження тільки на сировинних секторах економіки, особливо з використанням природних ресурсів.

Такими мають бути промислові стратегії розвитку обробної промисловості з висококонкурентними технологіями та високотехнологічних секторів інтелектуальних послуг шостого технологічного укладу.

Саме такі стратегії здатні створити синергетичний ефект між різними економічними секторами за рахунок збільшення обсягів високотехнологічних виробництв, послуг та диверсифікації продукції. Але вигоди від вільної торгівлі

у глобалізованому світі Україна може отримати лише за умови досягнення рівня розвитку розвинених країн, що потребує впровадження принципів неопротекціонізму.

Нова економічна політика потребує значних інвестицій для розроблення і впровадження інновацій, що обумовить розширення виробництва, зниження питомої ваги витрат на його додаткові фактори, підвищення продуктивності праці, збільшення реальних заробітних плат, розвитку якості робочої сили, підвищення конкурентоспроможності, зростання споживацького попиту та обсягу заощаджень населення.

На цій основі сформується економічна стабільність, необхідна для збільшення доходів від податків та вкладень в державний сектор економіки. Це також створить фінансове підґрунтя для підвищення соціальних стандартів і гарантій (мінімальної заробітної плати та пенсії, реально необхідного прожиткового мінімуму, збалансованого споживчого кошика та ін.) і обумовить перехід до спіралі самоприскореного розвитку та зростання добробуту для всього населення України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про стратегію подолання бідності: Указ від 15 серпня 2001 р. № 637/2001 // Урядовий кур'єр. – 2001. – 18 серпня. – С. 10.
2. Зияев Дж. А. Теория и практика борьбы с бедностью в современном обществе / Дж. А. Зияев // Экономические науки. – 2013. – № 3 (100). – С. 59-62.
3. Варвус С. А. Измерение уровня бедности: анализ имеющихся подходов / С. А. Варвус // Экономика. Налоги. Право. – 2016. – № 6. – С. 26-34.
4. Урсакій Ю. А. Еволюція феномену бідності у країнах пострадянського простору / Ю. А. Урсакій // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. – 2011. – № 19. – С. 183-188.
5. Приходько І. В. Теоретико-методологічні підходи до визначення поняття бідності / І. В. Приходько // Young Scientist : зб. наук. пр. – 2018. – № 1 (53). – С. 528-532.
6. Castel R. From dangerousness to risk / R. Castel // The Foucault effect: studies in governmentality. – London, 1991. – P. 281-298.
7. Абрахамсон П. Социальная эксклюзия и бедность / П. Абрахамсон // Общественные науки и современность. – 2001. – № 2. – С. 158-166.
8. Смит А. Теория нравственных чувств / А. Смит. – М.: Республика, 1997. – 351 с.
9. Townsend P. Poverty in the United Kingdom. Berkeley: Univ. of California, 1979. – P. 31.
10. Aasland A. Ethnicity and social exclusion in Estonia and Latvia / A. Aasland, T. Flotten // Europe – Asia Studies. – 2001. – Vol. 53. – № 7. – P. 1023-1049.
11. Сен А. Социологическая оценка бедности. Зарубежное исследование, посвященное проблеме бедности / А. Сен. – Пекин: Реформы, 1993. – С. 11.
12. Мельниченко О. А. Про співвідношення категорій «запобігання бідності» і «подолання бідності» та їх використання у межах державної

політики боротьби з бідністю / О. А. Мельниченко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. : у 2 ч. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2006. – № 2. – Ч. 1. – С. 339-347.

13. Євдокимова В. В. Теоретико-методологічні та програмно-технологічні складові регуляції бідності в Україні : автореф. дис. ... к. соц. н. : спец. 22.00.01 «Теорія та історія соціології» / В. В. Євдокимова – Запоріжжя, 2010. – 16 с.

14. Коваленко Н. В. Консолідація суспільства як запорука подолання бідності / Н. В. Коваленко // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ, 2011. – № 2. – С. 149-153.

15. Лібанова Е. Подолання бідності: погляд науковця / Е. Лібанова // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 7. – С. 26-32.

16. Вітер В. Перспективи подолання бідності та зростання добробуту населення України / В. Вітер // Україна: аспекти праці. – 2011. – № 6. – С. 18-26.

17. Демографічні фактори бідності [Текст] / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України, 2009. – 184 с.

18. Чуприна О. О. Соціальна нерівність і бідність в Україні [Текст] / О. О. Чуприна // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Економічна теорія та право: зб. наук. пр. – Х. : Право, 2011. – №2 (5). – С. 57-66.

19. Офіційний сайт Інституту демографії та соціальних досліджень України [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.idss.org.ua.

20. «Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності» // Наказ МСП № 629 від 8.10.2012.

21. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черенько. — К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. — 428 с.

22. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан. Монографія. – К.: Рада з вивчення продуктивних сил України НАНУ, 2002 – 124 с.

23. Бабак І. М. Бідність в Україні: методологічний аспект / І. М. Бабак // Стратегія розвитку України: соціологія, економіка, право. – 2008. – № 1/2. – С. 201-204.
24. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
25. Гладун О. Методологічні підходи до визначення критеріїв бідності і запровадження моніторингу бідності в Україні / О. Гладун // Статистика України. – 1998. – № 2. – С. 14-18.
26. Чала Н. Нерівність доходів, бідність та суспільний добробут України [Електронний ресурс] / Н. Чала, О. Гуменна, Г. Харламова // Збірник матеріалів тез науково-практичної конференції (з міжнародною участю) «Громадське здоров'я: проблеми та перспективи розвитку». – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14811/Chala_Nerivnist_dokhodiv_bidnist_ta_suspilnyi_dobrobut.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
27. The World Bank. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=SI.POV.GINI&country>.
28. Красун А. Бідність в Україні та шляхи її подолання / А. Красун // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 20. – 2008. – С. 81-85.
29. Коваленко Н. В. Бідність як соціально-економічна категорія / Н. В. Коваленко. – Київ : Освіта, 2010. – 235 с.
30. Тарасенко Г. Д. Дещо про базові причини бідності / Г. Д. Тарасенко. – К. : Свічадо, 2001. – 190 с.
31. Вербицька Г. Л. Проблеми бідності та рівня життя населення в Україні / Г. Л. Вербицька. – К.: Реєстр, 2001. – 245 с.
32. Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / За ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.

33. Гнибіденко І. Ф. Соціальний захист населення України : монографія / І. Ф. Гнибіденко, М. В. Кравченко, О. Ф. Новікова та ін.; за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2009. – 184 с.

34. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.

35. Про невідкладні заходи з подолання бідності: Указ Президента України від 26.02.2010 року №274/2010 // Уряд. кур'єр. – 2010. – № 42 – 5 бер.

36. Національна доповідь «Цілі розвитку тисячоліття. Україна – 2010» // Міністерство економіки України. – К. – 2010. – 107 с.

37. Україна в 2005-2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / [за заг. ред. Ю. Г. Рубана]. – К. : НІСД, 2009. – 655 с.

38. Кравченко М. В. Основні підходи до реформування системи пільг в Україні / М. В. Кравченко // Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. праць. / редкол.: С.М. Серьогін (голов. ред.). – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2010. – Вип. 3 (6). – 306 с. – С. 155-164.

39. Латік В. Проблема, яка досі є актуальною: [до Міжнародного дня боротьби з бідністю] // Праця і зарплата. – 2009. – 14 жовтня (№38). – С.1.

40. Співробітництво України з міжнародними фінансовими інституціями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/mizhнародni-vidnosini/spivrobotnictvo-ukrayini-z-mizhнародnimi-finansovimi-instituciyami>.

41. Україна: Концепція партнерства з країною на 2017-2021 фінансові роки. Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна фінансова корпорація. Документ Групи Світового банку. Звіт 114216-UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <file:///C:/Users/6476f/Downloads/114516-UKRAINIAN-PUBLIC-WBUkraineCPFUKR.pdf>.

42. Національна онлайн-школа для підприємців. Запрошуємо бізнес взяти участь в опитуванні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://thedigital.gov.ua/news/natsionalna-onlayn-shkola-dlya-pidpriemtsiv-zaproshuemo-biznes-vzyati-uchast-v-opituvanni>.

43. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії подолання бідності» від 16 березня 2016 року №161-р-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202-2020-%D1%80>.

44. Рибальченко К. О. Удосконалення механізмів співпраці України із Світовим банком // Економіка та підприємництво [Електронний ресурс] : зб. наук. пр. молодих учених та аспірантів / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; відп. ред. І. В. Луняк. – 2010. – Вип. 24. – С. 91–99. – Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/581/1/Rubalchenko.pdf>.

45. Плотніков О. В. Проблеми оптимізації взаємовідносин України з міжнародними фінансовими організаціями // Актуальні проблеми міжнародних відносин : [зб. наук. пр.] ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; Ін-т міжнар. відносин. – К. : [б. в.], 2004. – Вип. 46. – Ч. I. – С. 21–25.

46. Бабич Л.М. Аналіз інструментів міжнародних організацій, спрямованих на розв’язання проблеми бідності в Україні та світі. 2016. – Вип. 2. – С. 236. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://market-infr.od.ua/journals/2016/2_2016_ukr/48.pdf.

47. Халафян А. А. STATISTICA 6. Статистический анализ данных: [учебник] / А. А. Халафян. – 4-е изд. – Москва : ООО «Бином-Пресс», 2010. – 607 с.

48. Stakhov Alexey, Aranson Samuil. «Golden» Fibonacci Goniometry, FibonacciLorentz Transformations, and Hilbert’s Fourth Problem. *Congressus Numerantium*, 193. – 2006. – P. 119-156.

49. Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека [Электронный ресурс] // ПРООН – Режим доступа : http://www.un.org/ru/development/hdr/2010/hdr_2010_complete.pdf.

50. Доклад о человеческом развитии 2015 год: Труд во имя человеческого развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr15_standalone_overview_ru.pdf.

51. Лібанова Е. М. Доходи населення і соціальна політика / Е. М. Лібанова // Перехідна економіка. – К. : Вища школа, 2003. – 591 с.

52. Про схвалення Стратегії подолання бідності [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 161-р. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd>.

53. Райнерт Е. С. Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними / Е. С. Райнерт. – К. : Темпора, 2016. – 444 с.

54. Сидорчук І. Б. Критерії бідності і показники її визначення / І. Б. Сидорчук // Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Географія. – 2009. – Т. 22 (61), № 2. – С. 260-271.

55. Бедность, неравенство и уязвимость в странах Европы и Центральной Азии с переходной и развивающейся экономикой [Электронный ресурс] / авт.-сост.: Бен Слей, Елена ДаниловаКросс, Ясмина Папа и др. ; Региональное бюро ПРООН по странам Европы и СНГ: Бюро ПРООН по поддержке политики и программ, 2014. – 60 с. – Режим доступа : [http://www.eurasia.undp.org/content/dam/rbec/docs/Poverty%20Inequality%20and%20Vulnerability%20\(Russian\).pdf](http://www.eurasia.undp.org/content/dam/rbec/docs/Poverty%20Inequality%20and%20Vulnerability%20(Russian).pdf).

56. Доклад о мировом развитии 2000/2001 года: Борьба с бедностью. Обзор [Электронный ресурс]. – Вашингтон : Международный банк реконструкции и развития, Всемирный банк. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/development/surveys/docs/worlddev2001.pdf>.

57. Про затвердження Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2011 р. № 1057. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057_2011.